Irodalomtörténeti Közlemények (ItK) 130 (2026) 5
doi:10.56232/itk.2026.5.01

„És én teérted mit érdemlek?"

A *Jókai-kódex* keletkezése és egy latin himnusz magyar fordítása („Et ego quid demerui?")

KISS Farkas Gábor

Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet Régi Magyar Irodalom Tanszék, tanszékvezető egyetemi docens
ORCID: 0000-0002-8632-5855

"And why did I deserve this for you?" The origins of the *Jókai Codex* and the Hungarian translation of a Latin hymn ("Et ego quid demerui?")

Abstract | This study re-examines the philological context, dating, and textual history of the *Jókai Codex* (Budapest, OSZK, MNy 67), the earliest surviving manuscript written entirely in Hungarian, with a primary focus on the textual unit titled *Feszületnek imádkozásáról* (On praying to the crucifix). This section contains a literal Hungarian prose translation of the Latin hymn *Et ego quid demerui*.

By conducting a thorough watermark analysis of the manuscript's paper—specifically identifying the three-mount watermark (PPO 16-2-229) alongside Briquet 6306—the paper corrects previous dating hypotheses (such as 1438 or 1448) and establishes a copying date around 1445 (c. 1443–1460). Furthermore, a textual critical examination comparing the Hungarian translation with both Bartholomaeus de Pisis's *Liber de conformitate* (1390/1399) and independent Latin manuscript variants demonstrates that the Hungarian translator worked directly from an independent version of the hymn rather than the *Liber de conformitate* of Bartholomaeus.

Because the earliest independent Latin witness of the hymn dates to 1383–1385 (London, BL, Royal 7.A.VI), the original Hungarian translation can be situated shortly after 1385, likely around 1400. Consequently, the paper proposes revising the traditional "1372/1448" dating of the codex to "1400/1445" (translation/copying). Finally, the study explores the reception history of the hymn, tracing how a local cult developed around its text and a thirteenth-century Franciscan crucifix (Pinacoteca Nazionale di Bologna, Inv. 10083, by the Maestro dei Crocifissi Francescani) in the Basilica of San Francesco in Bologna during the late 16th and 17th centuries.

Keywords | medieval literature, Observant Franciscans, St Francis of Assisi, *Jókai Codex*

A *Jókai-kódex* a legrégebbi magyar nyelven írt kódex, amely Szent Ferenchez kapcsolódó legendákat tartalmaz. Ennek vége felé, a 77r–v lapon (p. 153–154) található egy olyan szövegegység „És én teérted mit érdemlek" kezdettel, amely az *Et ego quid demerui* kezdetű latin himnusz magyar fordítása.[1] Tanulmányomban ennek a latin himnusznak a filológiai kontextusát, keletkezési körülményeit és a *Jókai-kódex*ben betöltött szerepét vizsgálom. Ehhez elengedhetetlen a *Jókai-kódex* kutatástörténetének rövid bemutatása és a kutatás eddigi megállapításainak felülvizsgálata. Ezt követően az *Et ego quid demerui* szövegtörténetének feltárásával igyekszem megválaszolni, mi volt ennek a szövegnek a funkciója a *Jókai-kódex*ben Szent Ferenc legendái mellett, és hogy mennyiben használható fel a kézirat datálásához ez a szövegegység.

A *Jókai-kódex* (Országos Széchényi Könyvtár, MNy 67) a későbbi legendás beszámolók szerint 1851 júliusában bukkant fel, amikor Adolf Ehrenfeld, a herceg Esterházy család későbbi bécsi jogtanácsosa, még diákként, a nyitrai piarista gimnázium hatodik osztályában észrevette, hogy osztálytársai egy régi kódexszel dobálóznak, és azt sikerült elcserélnie három modern könyvért.[2] A kötet már 1852-ben eljutott Toldy Ferenchez, aki lemásoltatta, és 1862-ben megjelent irodalomtörténetében már fontosságának megfelelően kezelte.[3] Az Assisi Szent Ferenccel kapcsolatos legendákat tartalmazó kézirat egyértelműen ferences eredetűnek látszik, azonban a használat pontos helyére vagy arra, hogy férfi vagy női kolostorban használták, nem tartalmaz egyértelmű utalást.[4] Emiatt csak a kéziratból magából lehet kiindulni a keletkezés körülményeinek kutatásánál.

1 P. Balázs János, szerk., tan., *Jókai-kódex: XIV–XV. század* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981), 326–329. A kézirat facsimile kiadása 1942-ben jelent meg: Szabó Dénes, szerk., tan., *Jókai-kódex* (Budapest: Magyarságtudományi Intézet, 1942). Idézeteimben az előbbire hivatkozom. A tanulmány angol olvasóközönség számára átdolgozott változata megjelenik a *Specula* című folyóirat 16. (2026) évfolyamában.

2 Faith Fülöp, *Híres nyitraiak* (Nitra: Lőwy Antal, 1939), 24–26. Egy nyitrai szájhagyomány szerint „a Pár-ucca és a Pokol-ucca sarkán állott egy ház (ma is változatlanul áll), melynek padlásán sok régi könyvet talált a tulajdonos. Minthogy ezekre semmi szüksége nem volt, nem is értett hozzájuk, átküldötte a gimnáziumba […] Az a ház ugyanis, melynek padlását tulajdonosa kiüríttette, az egykori nyitrai ferences klastrom épülete." Mártonvölgyi László, *Zarándokúton a Kárpátok alatt* (Nyitra: Híd, [1939?]), 11–12. Az Ehrenfeld által előadott történethez hozzátartozik, hogy a ma is álló Ehrenfeld-ház Nyitrán (ul. Mostná 17) alig pár száz méterre volt a ferences kolostortól és templomtól.

3 Toldy Ferenc, *Az ó és középkori magyar nemzeti irodalom története*, 2 köt. (Pest: Emich, 1862), 1:181, 2:78.

4 A *Jókai-kódex* csak két Assisi Szent Klárával kapcsolatos legendát tartalmaz, de ezt értelmezték már a begina vagy klarissza eredet melletti és elleni érvként is: Volf György, szerk., *Nyelvemléktár VII: Régi magyar kódexek* (Budapest: MTA, 1882), XI–XII; Horváth János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* (Budapest: Magyar Szemle, 1931), 104. P. Kocsis Réka is klarissza használat nyomait látja a kódex 16–17. századi jegyzeteiben: Kocsis Réka, „Könyvtörténeti tanulságok az ómagyar kódexek marginálisai nyomán", in *Aut lego vel scribo: IV. Scriptorium konferencia*, szerk. Varga Lajos, Boros István és Takács László, 125–135 (Budapest: Szent István Társulat, 2023), 131. Megfontolandó Lázs Sándor meglátása, aki szerint a későbbi, klarissza apácák számára készült *Tihanyi-kódex*ben Szent Ferenc legendáinál nem szerepelnek a koldulást népszerűsítő történetek, míg a *Jókai-kódex*ben kettő is van, pedig az apácák a szigorú klauzúra miatt nem koldulhattak. Lázs Sándor, *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján: Az anyanyelvű irodalom kezdetei* (Budapest: Balassi Kiadó, 2016), 311. A klarissza eredet ellen szól Acél Zsuzsanna észrevétele is, miszerint a kódex a latin *frater*t meghagyja ebben a formában a magyar fordításban, de a *soror*t lefordítja „lány"-nak vagy „asszony"-nak (nem „húg"-nak), és sosem

A kézirat jelenleg 81 lapot tartalmaz, azonban eredetileg 9 darab 12 lapos ívből állt (tehát 108 lapos volt), így a szöveghiányok miatt egyértelműen megállapítható, hogy további 27 lap veszett el a szövegből.[5] Fennmaradt az eredeti, 15. századi kötése: fatáblás bőrkötés, amely Szabó Dénes szerint szarvas- vagy őzbőrből készült, és bár ma zöldes árnyalatú, eredetileg kobaltkékre volt festve, és rézkapcsokkal volt ellátva. Ez alapján a kötet meglehetősen elegáns benyomást kelt, készíttetőjeként befolyásosabb vagy vagyonosabb megbízót feltételezhetünk. Kötését az elülső és hátsó fedéllapra ragasztott pergamenlapok erősítették, amelyeket a restaurálás során leválasztottak, és ma a kódex első és hátsó szennylevelei. A kutatás eddig nem fordított figyelmet rájuk, emiatt érdemes azonosítani a rajtuk levő szövegeket. Az előzéklapon egy 13. század végén másolt, két hasában írt latin tudományos szöveg, Albertus Magnus *De vegetabilibus*ának töredéke (I, tract. 2., cap. 1, 110–113, 114–117, 118–120, 122–123) található.[6] A lényegesen töredékesebb hátsó szennylap rectóján tollpróba olvasható,[7] versóján pedig alig kiolvasható latin imák vannak 15. századi latin kurzív írással.[8]

A Jókai-kódex *vízjelei*

A kézirat datálását a kódex papírjának vizsgálata teszi lehetővé. Szabó Dénes munkatársaival 1942-ben alaposan megvizsgálta a kódex vízjeleit, és a kódex első 58 papírlapján azonosította Briquet 6306. számú vízjelét (háromszirmú virág a szárán apró le-

---

fordítja a *sponsá*t jegyesként, hanem egyszerűen „lány"-ként. Acél Zsuzsanna, „Jókai-kódex, XIV–XV. század" (recenzió), *Irodalomtörténet* 15/65 (1983): 821–825, 824.

5 Ezt már Volf György szakszerűen megállapította (Volf, *Nyelvemléktár VII…*, VIII–IX.), Szabó Dénes idézte (Szabó, *Jókai-kódex*, X–XII.), majd P. Balázs János röviden összefoglalta (P. Balázs, *Jókai-kódex…*, 10.).

6 Albertus Magnus, *De vegetabilibus libri VII*, szerk. Ernestus Meyer és Carolus Jessen (Berlin: Reimer, 1867), 58–61: col. 1a: *inc.* plante que arbores nominantur habent habent gummas sicut est pix de abiete, *expl.* proverbium est quod queritur nodus in scirpo cum inaniter[…] 1b: *inc.* toto est cortex et tamen in illa etiam aliquid similis vis nutrimenti invenitur *expl.* Medulla autem aliquando quasi est quidam purpureus ad nigredinem declinans […] 2a: *inc.* sunt partes eorum et ex illis proportionaliter oportet intelligere expl. et fiunt inde syphi pulchra ad bibendum qui autem in prima infusione vini inspissantur eo quod hu[morem…] 2b: *inc.* [corti]cem hoc est in lignosis corticibus quibusdam *expl.* perfectiores plantae alias partes officiales ab hiis que dicte sunt sicut […]

7 „in nomine Iesu Christi amen dicimus semper com [!] Christo"

8 A töredékes imákból néhány szó olvasható ki: „incendio digneris oculos […] aquas lacrimarum", „… mihi dominus qui ex habundancia pietatis tue et tactus dulcore caritatis intrinsecus asc[endisti?] […] et non afflicionis vestre […] vidisti perdicionem nostram de lacu miserie et de luto [fecis] […]", „connaturalem et consubstantialem ex[…] dignatus es […] benigne invitasti […]", „sacrificium laudis […] in aspectuo tuo glorifico nomen tuum". Az ima szövegegységei párhuzamokat mutatnak a Kempis Tamásnak tulajdonított *De vita et beneficiis Salvatoris Iesu Christi devotissimae meditationes*szel: „Vidisti afflictionem populi tui […] et tactus dulcore caritatis intrinsecus apposuisti cogitare super nos cogitationes pacis et redemptionis. […] Tu enim verus deus, aeterno patri consubstantialis, nobiscum factus es una caro […]". Thomas Hemerken de Kempis, *Orationes et meditationes de vita Christi*, szerk. Michael Iosephus Pohl (Freiburg in Breisgau: Herder, 1902), 11–12.

véllel).[9] Megjegyezte ezenfelül, hogy ugyanez a vízjel fordul elő a 60. és 63. lap alkotta levélpáron, azaz a scriptor az 59. laptól új papírt vett, de az első ívfüzetek papírjából fennmaradt egy levelet még beillesztette a következő ívfüzetbe. Briquet a 6306. számú vízjelet adatolta Nápolyból 1438-ból, Magyarországról 1438-ból (itt sajnos nem tudjuk, milyen forrásra támaszkodott), és ezenkívül még 11 kéziratból (Padova, Palermo, Lucca, Tirol, Bécs, Vicenza, Brugge, Firenze, Róma), egészen 1460-ig.

Az 1438-as évet Szabó Dénes helyesen csak *terminus post quem*ként kezelte, P. Balázs János azonban azt a paradox következtetést vonta le Briquet másik (ismeretlen forrásból származó) magyarországi adatából, hogy „ha tehát 1438-ban Magyarországon használtak ilyen vízjelű papirost, akkor a *Jókai-kódex*nek 1438-ban vagy az utána következő valamelyik évben kellett létrejönnie, mert ha megvolt a papiros, aligha tárolták sokáig".[10] Ennek azonban épp a későbbi, 1460-ig tartó előfordulási adatok mondanak ellent, hiszen Briquet adatai azt mutatják, hogy a papírt 1460-ig használták, tehát ebből az adatból nem képezhetünk *terminus ante* vagy *ad quem*et. A kutatás azóta is talált számos papírkéziratot, amelyek erre a papírra készültek, és ezek datálása is nagyjából megfelel az 1440-es, 1450-es éveknek. Érdekes módon több Itáliában vagy Konstantinápolyban másolt görög kézirat is van köztük, ami megerősítheti a sejtést, hogy Velence környéki papírmalomból származhat ez a papír.[11] E kéziratok között is van olyan, amelyről külső források alapján tudható, hogy 1445–1453 között másoltak (Andronikos Kallistosé), így a papír keletkezése semmiképp sem igazolja, hogy 1438-ban vagy közvetlenül ezután kellett volna felhasználni ezt a papírt.

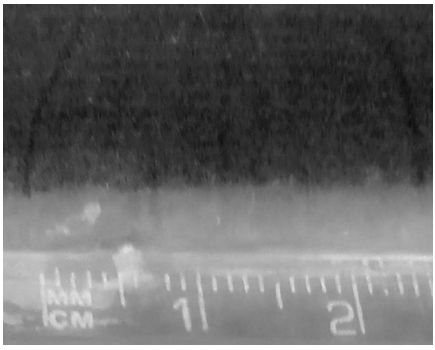
A kódex második felének papírját Szabó Dénes nem tudta azonosítani a rendelkezésére álló eszközökkel, P. Balázs János pedig nem foglalkozott a kérdéssel. Ezt megnehezítette az is, hogy az 59–80. lap közti részen (az első rész papírját hordozó 60., 63. la-

9 Charles M. Briquet, *Les filigranes: Dictionnaire historique des marques du papier*, 4 köt. (Paris: Picard, 1907), 2:363. A vízjel az alábbi lapokon található: 6 (a virág szára), 7 (virágszirom), 9 (virágszirom), 11 (a virág szára), 20 (a virág szára), 38 (a virág szára), 40 (három szirom), 43 (a virág szára), 45 (egy szirom), 46 (a virág szára), 49 (három szirom), 50 (a virág két szirma), 53 (a virág szirma), 54 (a virág szára), 60 (virág), 63 (virág). Szabó Dénes egy újabb cikkben megerősítette vizsgálata eredményét: Szabó Dénes, „A *Jókai-kódex* papirosának vízjegyei", *Magyar Könyvszemle* 68 (1944): 175–176.

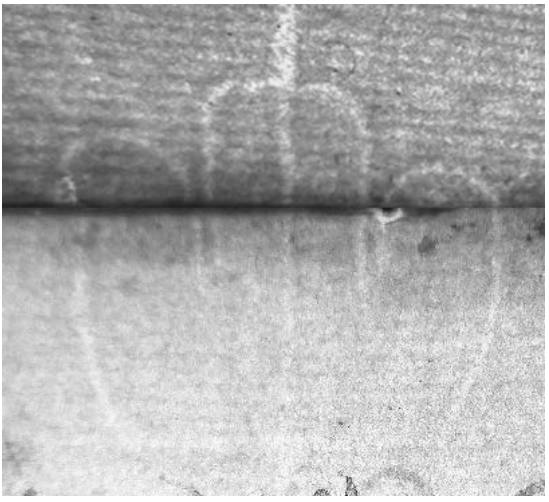
10 P. Balázs, *Jókai-kódex*..., 10.

11 Cambridge, University Library, ms. Nn. III. 18. (fol. 204–229), Thukydidés, Andronikos Kallistos kézírásával 1445–1453 körül: Luigi Orlandi, *Andronikos Kallistos: A Byzantine Scholar and His Manuscripts in Italian Humanism* (Berlin: De Gruyter, 2023), doi:10.1515/9783111203447. Koppenhága, RL, NkS 6, 4o, „El psalterio Greco e latino a stampa e in man de fra paulo": Bjarne Schartau, *Codices Graeci Haunienses* (København: Museum Tusculanum Press and the Royal Library, 1994), 283–284. Wien(-Lainz), Rossiana Gr. 16.: Eduard Gollob, *Die griechische Literatur in den Handschriften der Rossiana in Wien* (Wien: Hölder, 1910), 43. Milano, Ambrosiana, G 69 sup.62 (Johannes Dokianos másolata a 15. század közepén, aki a Peloponnésoson és Konstantinápolyban tanított, 1474-ben valószínűleg a pátriárkai iskola tanára volt Konstantinápolyban): Giuseppe Pascale, „Ricerche sulla tradizione manoscritta delle Orazioni di Temistio", *Aevum* 84, 2. sz. (2010): 361–402. Ezenfelül még a nápolyi eredetű New York, Pierpont Morgan, M 973 (*Cronaca di Partenope*, Pietro D'Eboli: *De balneis puteolanis*, stb.) készült erre a papírra, amit csak Briquet alapján datálnak 1438-ra: Samantha Kelly, *The Cronaca di Partenope: An Introduction to and Critical Edition of the First Vernacular History of Naples (c. 1350)* (Brill: Leiden, 2011), 106, doi:10.1163/ej.9789004194892.i-364.

pokat leszámítva) csak három vízjelrészletet lehet megfigyelni, a 61., 71. és 80. lapon. Szabó Dénes már ezekből a részletekből rájött, hogy egy hármashalom alsó és felső része található itt, az ív két felére kettéosztva. Ezeket szerencsére pontosabban azonosítani lehet a modern adatbázisok alapján mint nyárssal metszett hármashalmot. A 25 milliméter szélességű hármashalom (1. ábra) az alapvonaltól indulva kissé szélesedik, a három halom jól megkülönböztethetően elkülönül egymástól; az egy irányba haladó, nem széttartó halmok közül a középső kiemelkedik, a bal oldali pedig magasabbra nyúlik, mint a jobb oldali. A vízjel, illetve az azt metsző nyárs pontos magassága a kéziratban nem állapítható meg, mivel mindegyik a gerincnél helyezkedik el, de digitális eszközökkel összeillesztve jól megfigyelhető a mérete, illetve a szélessége (1–2. ábra).

1. ábra (71. lap)

2. ábra. A nyárssal metszett hármashalom két fele egyesítve (80. és 71. lap)

Ez alapján a vízjel szinte bizonyosan azonos a Piccard Bd. 16, Abtlg. 2, Nr. 229 (PPO 16-2-229) vízjellel, amely 1444-ben Bécsben fordul elő (az oklevél kiállítója Sylvester von Chiemsee püspök, valószínűleg észak- vagy közép-itáliai papír),[12] közeli variánsai pedig Heidelbergből 1443-ból és Heinrich Kalteisen miszcelláneájából (Bonn, ULB, S 327), 1442–1443 körülről ismertek.[13] Így a kódex második felének vízjelei megerősítik, és egyúttal kicsit későbbre helyezik az első fél vízjelei alapján történt datálást. Ez alapján az 1440-es évek közepére tehetjük a papír felhasználását, azaz a kódex lejegyzését. Ez azonban nem zárja ki, hogy akár később, 1450–1460 között is történhetett a lejegyzés. Ha a két vízjel felhasználási ideje alapján datáljuk a másolatot, akkor 1443–1460 közé tehető keletkezése, bár megjegyzendő, hogy a kódex második felének papírjával nem ismerünk dokumentumot 1444 utánról, tehát a második vízjel inkább egy 1443–1444 körüli datálást valószínűsít.[14]

A Jókai-kódex*nek és a mintapéldányának datálása*

A kézirat bizonyosan másolata egy korábbi kéziratnak, mivel a másoló számos helyen félreolvas, elír és kihagy szavakat.[15] A másolat keletkezését a vízjelek vizsgálata előtt, 1931-ben Horváth János ahhoz kapcsolta, hogy egy 1448-ból fennmaradt oklevél szerint a budai beginák azt kérték az obszerváns ferencesektől, hogy „magyarul tanítsák őket".[16] Valójában azonban a *Jókai-kódex* sem budai, sem begina, sem obszerváns eredetre nem utal, és az 1448-ból idézett dokumentum sem ezt tartalmazza. Horváth János adatának forrása Karácsonyi János, aki úgy foglalta össze a MNL OL DL 31145 jelzetű oklevél tartalmát, hogy a pápai legátus Juan Carvajal „a velük szemben lakó begina apáczáknak lelki gondozását is végleg [a budai Szent János kolostor obszervánsaira] bízta".[17] Ez valóban így van, azonban abból, hogy az oklevél hátulján egy vélhetően ké-

12 *Wasserzeichen-Informationssystems*, https://www.wasserzeichen-online.de/?ref=DE4620-PO-150215, hozzáférés: 2026.01.23.

13 Uo., https://www.wasserzeichen-online.de/?ref=DE0960-Mlf312_184 és https://www.wasserzeichen-online.de/?ref=DE1185-S327_112, hozzáférés: 2026.01.23.

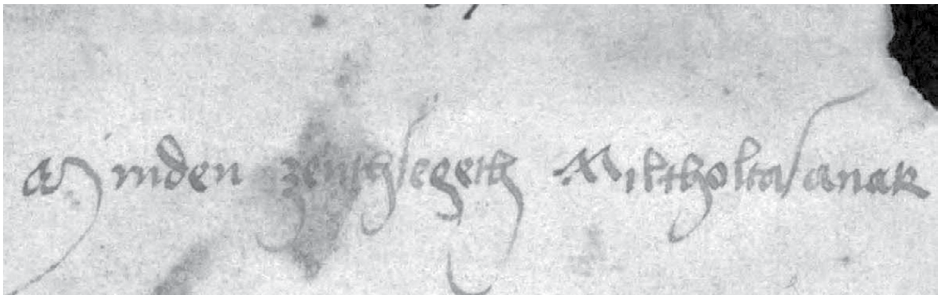
14 Szabó Dénes 1438–1456 közé teszi a másolat elkészültét, hivatkozva saját tanulmányára (Szabó Dénes, *A magyar nyelvemlékek* [Budapest: Tankönyvkiadó, 1959], 35.), de ott még 1460-ból származó adatot is idéz a kódex első felében felhasznált vízjel használatára egy krími görög kéziratból. Szabó, „A *Jókai-kódex*…", 175–176.

15 Ezt részletesen bizonyította: Volf, *Nyelvemléktár VII.*…, XXII–XXIV.

16 „1448-ban azt kérték, hogy a szemközt lakó observans testvérek magyarúl tanítsák őket." Horváth J., *A magyar irodalmi*…, 105.

17 Karácsonyi János, *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, 2. köt. (Budapest: MTA, 1924), 2:19, 545–546. E töredékes oklevél (Buda, 1448. jún. 24.) a lelkigondozásról ennyit ír: „dilectis in Christo religiosis mulieribus Beginis prope Conventum sancti Johannis ordinis fratrum minorum de Buda Wesprimiensis diocesis commorantibus salutem in Domino. Vestra promereretur devocio, ut ea vobis *concedamus per que animarum salutem, consciencie pacem consequi* [possetis]…" Ezt követően a „penitencie, eukaristie, extreme unccionis sacramentaque quociens fuerit oportunum suscipiendi" lehetőségét (licentiam) adja meg a budai obszervánsoknak, amelyhez évről évre engedélyt kell kérniük a Boldogasszony-templom plébánosától. Prédikációról és anyanyelviségről tehát szó sincs.

sőbbi magyar regeszta olvasható („minden zenthsegeth Miltholtasanak”, 3. ábra),[18] arra következtetett Karácsonyi, hogy ez a lelki gondozás „magyarul tanítás” volt. Valójában a DL 31145 oklevél nem utal a szentségek kiadásának anyanyelvi magyar vagy német nyelvű gyakorlatára, prédikációra, latin vagy anyanyelvhasználatra. A feltehetően későbbi regeszta magyar nyelvűségéből pedig nem következik, hogy az oklevél keletkezésekor magyarul kellett volna tanítani az apácákat. Emiatt arra sem következtethetünk, hogy 1448-ban másolták volna a *Jókai-kódex*et, csak arra, hogy később magyar nyelvű közegben őrizték ezt az oklevelet, ahogy a margitszigeti domonkos apácák levelei is hasonló magyar regesztával lettek később ellátva. A margitszigeti magyar nyelvű oklevélregeszták gyakorlata is azt mutatja, hogy ezek a bejegyzések a 15. században inkább utólag kerültek a dokumentumokra.[19]

3. ábra. Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, DL 31145, külzet

Ebből általánosan elterjedt, főképp nyelvészeti publikációkban a kódex „1372/1448” datálása, ahol az első évszám a fordítás, a második pedig a másolás időpontját jelölné.[20] Azonban az 1448-as adathoz hasonlóan az 1372-es évszám is kevéssé szilárd alapon áll. Karácsonyi János kézzelfogható érvek nélkül 1380 körülre datálta a szöveg keletkezését, és azt, hogy a kódex szövege nem keletkezhetett 1400 *után*, abból vezette le, hogy *nem* használja még Bartholomaeus de Pisis *Liber de conformitaté*jét.[21] Mint lát-

18 E latinos megfogalmazás jelentése: „omnia sacramenta dignentur [percipere]”.

19 Párhuzamként megemlíthető, hogy Zágorhidi Czigány Balázs az 1460–1470-es évekre teszi a margitszigeti oklevelek hátoldalán levő magyar nyelvű jegyzetek keletkezését, Haader Lea pedig e regeszták egyik feltételezhető lejegyzőjéről, Michael Demetri de Bereenről (Berényi Demeterfi Mihály) megállapította, hogy 1458 táján volt aktív. Zágorhidi Czigány Balázs, „Középkori magyar nyelvű feljegyzések a szigeti okleveleken”, in *Árpád-házi Szent Margit emlékezete*, szerk. Deák Viktória Hedvig és Leonas Alex, 347–367 (Budakeszi: Advocata Nostra, 2025), 360; Haader Lea, „A szigeti oklevelek magyar nyelvű hátlapi feljegyzéseiről első megközelítésben”, in uo., 368–392, 387–391. A DL 31145 azonban nem domonkos, hanem ferences eredetű, és nem tudni, milyen levéltárból jutott a Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltárába, ahonnan a Magyar Nemzeti Levéltárba került.

20 Ennek kiindulópontja Horváth János tanítványának egyetemi jegyzete: Pais Dezső, *Bevezetés a magyar nyelvtudományba*, egyetemi jegyzet (Budapest, 1949).

21 Karácsonyi, *Szent Ferencz…*, 2:588.

ni fogjuk, a kutatás később ennek épp ellenkezőjét látszott bebizonyítani. Az 1372-es dátum 1933-ban bukkant fel a szakirodalomban, és érdekes módon úgy vált a nyelvtudományi közmegállapodás részévé, hogy magát a koncepciót, amelynek részeként Kastner Jenő megfogalmazta, a szakma nem fogadta el. Kastner szerint a *Jókai-kódex* szövegének keletkezése „az 1372-ben megszülető boszniai obszerváns-rend példákba foglalt életszabályzata saját laikus testvérei számára".[22] Messzire vezetne most Kastner koncepciójának minden részletét felvázolni (a *Jókai-kódex*ben szó sincs Boszniáról, obszervánsokról vagy laikus testvérekről): maradjunk annyiban, hogy a későbbi kutatás nem fogadta el, azonban az évszám, hol „1372 után", hol 1372 formában mégis továbbhagyományozódott, és még a legújabb magyar etimológiai szótárakban is „1372/1448"-ra van datálva a kódex.[23]

Az alapos forráskutatás eredményeképp a szakirodalom 1980-ra egy kivételével a kódex összes részletének latin forrását kimutatta.[24] Ezek az *Actus beati Francisci et sociorum eius*ból (1322–1328), a *Speculum perfectionis*ból (1318) és Bonaventura Szent Ferenc-legendájából származtak (1260), illetve egy részletet csak egy 14. századi, Saxonia rendtartományból származó, de Jankovich Miklós gyűjteményéből Budapestre került ferences kódexből sikerült azonosítani (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, cod. lat. 77, 14r–v).[25] A forrásokat P. Balázs János párhuzamos szövegkiadásában közölte is, azonban az újabb kutatás megállapította, hogy tévedés volt Paul Sabatier kiadását használni párhuzamos latin szövegként, mivel a legendák 15. századi kéziratos és későbbi nyomtatott változatai gyakran közelebbi szövegpárhuzamot nyújtanak,[26] különösen

22 Kastner Jenő, „A *Jókai-kódex* és az obszerváns kódexirodalom II.", *Egyetemes Philologiai Közlöny* 57 (1933): 58–66, 63. A 15. század eleji boszniai ferences térítés magyar kapcsolatairól (Marchiai Jakab tulajdonosbejegyzésével a *Laskai-kódex*ben!) lásd Czagány Zsuzsa és Gilányi Gabriella, „A *Laskai-kódex* és kottás előzéklapjai", *Magyar Zene* 60 (2022): 5–32. A *Jókai-kódex*nek azonban eddig semmilyen kapcsolatát nem sikerült kimutatni ezzel a közeggel.

23 A korábbi kutatás idegennyelvű összefoglalását lásd Magyar Arnold, „Eine vergessene Franziskus-Handschrift: Der *Jókai Codex* von Budapest", *Archivum Franciscanum Historicum* 62 (1969): 662–677.

24 Különösen Katona Lajos, „Az *Ehrenfeld-* és a *Domonkos-kódex* forrásai", *Irodalomtörténeti Közlemények* 13 (1903): 59–78.

25 Ez az 1350–1360-as évekből származó német ferences kézirat a 19. században Jankovich Miklós gyűjteményéből került Magyarországra. A kézirat német eredetére utalnak német bejegyzései, például a fol. 132r-en olvasható „Bufo/crede cum bulo/hicwe quid sit" incipitű versus differentiales (Eberhard de Béthune *Grecismus*ából készített rövid kompiláció), ahol a scriptor németül jegyzetelte a latin szavakat (pl. laurus: lorberboym). Ezenfelül lásd Sophronius Clasen OFM, *Legenda antiqua sancti Francisci* (Leiden: Brill, 1967), 71, doi:10.1163/9789004623040. A papírkézirat vízjelei egységesek, két kör áthúzva egy nyárssal (Stange), bár az első kilenc kisebb méretű lapon kisebb méretűek (25–27 mm), míg a kézirat további részében (ff. 10–132) nagyobbak (30 mm). Ez utóbbiak 1363-ban fordulnak elő (Kleve: https://www.wasserzeichen-online.de/?ref=DE2040-PO-161648, Wesel: https://www.wasserzeichen-online.de/?ref=DE8730-PO-161640), de közeli analógiái Würzburg környékén is megtalálhatók 1340–1350 körül (Würzburg, 1341: https://www.wasserzeichen-online.de/?ref=DE3225-Chart_A_216_107; Würzburg, 1355: https://www.wasserzeichen-online.de/?ref=DE3225-Chart_A_216_62). Ez alapján az 1350–1360-as évekre datálható a kézirat.

26 Ralf-Peter Ritter, „Az *Ehrenfeld-kódex* latin megfelelőjéhez", in *A magyar művelődés és a kereszténység – La civiltà ungherese e il cristianesimo*, szerk. József Jankovics, István Monok és mások, 3 köt., 2:507–516 (Budapest–Szeged: Scriptum, 1998), 2:507–508.

a magyar kötődésű, 1504-ben megjelent velencei *Speculum vitae beati Francisci*.[27] Ritter szerint „ha [Balázs János Sabatier] második kiadás[á]t[28] vette volna alapul, akkor a megjegyzések zöme feleslegesnek bizonyult volna".[29] Eddig azonban elmaradt annak filológiai alaposságú vizsgálata, hogy mennyiben áll közelebb a *Jókai-kódex* szövege a *Speculum perfectionis* későbbi variánsaihoz. Szörényi László megállapítása szerint a *Jókai-kódex* – vagy latin eredetije – egy tudatosan megszerkesztett egységes mű, nem csak egy alkalmi kompiláció.[30] Ezt lényegében megerősítette Falvay Dávid és Konrád Eszter, amikor rámutattak, hogy a kódex latin eredetije egy, a *Compilazione Avignonesé*hez hasonló kézirat lehetett, bár ők felvetik, hogy a kódex második fele (a „Feszületnek imádkozásáról" fejezettől kezdve) későbbi hozzátétel lehet.[31] Ez ellen szól viszont a fordítás egységesnek tűnő, szó szerinti *(de verbo ad verbum)* technikája.

A kódex végén, az *Actus*- és *Speculum*-részletek, valamint a kódexet záró Bonaventura-fejezetek közé ékelődött be egy a „Feszületnek imádkozásáról" feliratú fejezet, amelynek forrását csak 1980-ban, kézirata lezárása után találta meg P. Balázs János. Emiatt értékelni se tudta már kiadásában az idézet fontosságát, és elmaradt annak is a bemutatása, hogy ennek milyen hatása van a P. Balázs János idejében elfogadott „1372 utáni" vagy 1380 körüli datálásra. A „Feszületnek imádkozása" fejezet egy „nagy töredelmességbe" *(contritio)* vetett hívő történetét meséli el, aki Krisztus feszülete előtt állva imádkozott, hogy Krisztus szabadítsa őt meg töredelmétől, és mikor emiatt kétségbe esett, Krisztus a keresztfáról szónoklatot intézett hozzá. A magyar szöveg nem említi sem a történet ferences kötődését, sem a hívő nevét, esetleges szerzetesi mivoltát vagy az esemény helyét és idejét. P. Balázs János vette észre, hogy a történet megfelel annak, amit Bartholomaeus de Pisis (de Rinonico) a *Liber conformitatum*ban mond el John Pechamről, a 13. századi angol ferencesről. Krisztus szónoklata a keresztről valójában annak a versnek a prózai fordítása, amely Bartholomaeusnál így kezdődik: „Et ego quid demerui?" – „És én miért érdemeltem ezt?"[32] P. Balázs János, mint említi, csak a nyomdai kézirat leadása után találta meg ezt a forrást, emiatt, mint mondja: „korábbi

27 Clasen, *Legenda…*, 149–150, 258–259.

28 Paul Sabatier, szerk., *Le Speculum perfectionis ou Mémoires du frère Léon: Sur la seconda partie de la vie de Saint François d'Assise*, 1. köt.: *Texte latin*, 2. köt.: Étude critique (Manchester: Manchester University Press, 1928).

29 Ritter, „Az *Ehrenfeld-kódex…*", 508.

30 László Szörényi, „La problematica del codice «Jókai» alla luce degli studi recenti sulle leggende di San Francesco", in *Spiritualità e lettere nella cultura italiana e ungherese del basso medioevo*, szerk. Sante Graciotti és Cesare Vasoli, 133–147 (Firenze: Olschki, 1995). A 14. századi olasz és a *Jókai-kódex* magyar fordításának technikáját összehasonlította Falvay Dávid, „Női közösségek és népnyelvű írásbeliség Közép-Itáliában és Magyarországon 1500 körül", *Irodalomtörténeti Közlemények* 127 (2023): 156–179, 171, doi:10.56232/ItK.2023.2.02.

31 Dávid Falvay és Eszter Konrád, „Osservanza francescana e letteratura in volgare dall'Italia all'Ungheria: ricerche e prospettive", in *Osservanza francescana e cultura tra Quattrocento e primo Cinquecento: Italia e Ungheria a confronto*, szerk. Francesca Bartolacci és Roberto Lambertini, 161–186 (Roma: Viella, 2014); Konrád Eszter, *The Representation of the Saints of the Mendicant Order in Late Medieval Hungary*, doktori disszertáció (Budapest: CEU, 2017), 170–171, doi:10.14754/CEU.2017.13.

32 Kiss Farkas Gábor, „A magyar nyelvű írásbeliség elterjedése", in *Magyar irodalom*, szerk. Gintli Tibor (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2010), 50.

szövegének és variánsainak kutatására már nem jutott időm". Ez a megjegyzés sejteti, hogy már ő is felfedezte azt a diszkrepanciát, amelyet a *Liber de conformitate* mint forrás megjelenése okozott a magyar szöveg datálásában. Erre később én is felhívtam a figyelmet, Falvay Dávid és Konrád Eszter is utalt rá,[33] valamint Horváth Iván is megemlítette.[34] Ennek a problémának járok utána az alábbiakban.

Bartholomaeus de Pisis és a Liber de conformitate

Mivel a *Jókai-kódex* egyetlen fordító munkájának látszik, azonos fordítói stratégiával készült, ráadásul egyetlen kéz másolta, így már egy részlet is módosítani tudja az eredetre vonatkozó teljes koncepciót. A *Liber de conformitate* keletkezése jól dokumentált szerzői autodokumentumok által, amelyek a kéziratos hagyományban is a szöveggel együtt terjedtek.[35] A belső érvek szerint Bartholomaeus de Pisis 1385-ben kezdte el írni művét, és 1390 májusában fejezte be, míg a rend hivatalos jóváhagyását 1399. augusztus 2-án, az assisi generális káptalanon kapta meg a mű.[36] E jóváhagyás szerint nemcsak a mű szövegét, hanem az azt kísérő, Jézus és Szent Ferenc életét összevető faábrázolást is szabadon lehetett ettől kezdve másolni és festeni („licentiam faciendi dipingi ipsam arborem ac ipsum opus volentibus videre et transcribere quod eis possis communicare").[37] Ha elfogadjuk ezt az 1399-es dátumot mint *terminus post quem*et, miszerint ezután lehetett a műből másolatokat készíteni, és ebből a műből származik a „Feszületnek imádkozása", akkor nyilván a magyar fordítás is ezt követően keletkezett.

A kérdés tehát az, hogy mi is ez a szövegrészlet a *Liber de conformitaté*n belül, és ismert lehetett-e ebben vagy más formában 1399 előtt. Az *Et ego quid demerui* kezdetű himnusz a *Liber de conformitate* első könyvében szerepel, a tizenegyedik „gyümölcs" második részében (Lib. 1., fructus XI, pars 2), ahol Bartholomaeus a „Franciscus destinator" cím alatt azt mutatja be, hogy Ferenc követői, a ferences rend hogyan terjesztette az igét szerte a világban. Lényegében egy provinciákra tagolt rendtörténet ez, ahol az egyes provinciák csodás eseményei állnak a középpontban. A bolognai provinciáról szóló fejezet elején mondja el Bartholomaeus ezt a történetet:

33 Falvay és Konrád, „Osservanza francescana…", 175. Konrád Eszter ezt részletesebben is kifejti: Konrád, *The Representation…*, 169, és Konrád Eszter, „The Oldest Legend of Francis of Assisi and His Stigmatization in Old Hungarian Codex Literature (c. 1440–1530)", in *Les saints et leur culte en Europe centrale au Moyen Âge (XIe-début du XVIe siècle),* szerk. Marie-Madeleine de Cevins és Olivier Marin, Hagiologia 13, 173–194 (Turnhout: Brepols, 2017), 178, doi:10.1484/M.HAG-EB.5.113207.

34 Horváth Iván, „Magyar ábécé: Három régi példa", in *Cantio optima: Emlékkönyv Hubert Gabriellának*, szerk. Zászkaliczky Zsuzsanna, Evangélikus gyűjteményi kiadványok, új sorozat, B-sorozat 4, 242–260 (Budapest: Luther Kiadó, 2022), 257.

35 „Praefatio", in Bartholomaeus de Pisa, *De conformitate vitae Beati Francisci ad vitam Domini Iesu*, 1. köt., Analecta Franciscana sive chronica aliaque varia documenta ad historiam fratrum minorum spectantia 4, 1:VII–XXXV (Firenze: Quaracchi, 1906), 1:XI–XII.

36 A kézirati hagyomány az 1906. évi, ugyan nem kritikai, de számos kéziratot figyelembe vevő kiadás tanúsága szerint 1390-re teszi a káptalani határozat keltét. De már Wadding bebizonyította, hogy 1390-ben Mantovában volt generális káptalan, Assisiben pedig 1399-ben, így vélhetően az utóbbi dátum a helyes. Uo., 1:XXIV.

37 Uo., 1:XXIV.

In loco Bononiae fuit illud de crucifixo, videlicet : Nam cum quidam frater tempore capituli generalis ibidem celebrati falso fuisset generali ministro incusatus, frater incusatus ad crucifixum, qui est in ecclesia, accessit, conquerens, quomodo ipse, cum esset iustus, permitteret, ipsum sic iniuste infamari et accusari. Et crucifixus tunc per versus eidem respondit dicens: Et ego quid demerui? […]

Frater vero, his auditis, stupefactus ex locutione et reverberatus ex verbis Christi, quidquid sibi fuisset impositum, libenter excepisset; sed Domino faciente, eius innocentia est reperta. Frater iste dicitur fuisse magister Ioannes Peccian Anglicus, qui fuit Angliae minister et archiepiscopus Cantuariensis.[38]

A bolognai konventben történt meg az az eset a feszülettel, miszerint mikor az ott tartott generális káptalan idején egy frátert hamisan bevádoltak a rendfőnök előtt, a megvádolt testvér a feszület elé járult, ami a templomban van, panaszkodva amiatt, hogy miért hagyja Krisztus – bár igazságos –, hogy őt igaztalanul vádolják és rossz hírét keltsék. És akkor Jézus a feszületen így válaszolt neki, azt mondva versben: „És én miért érdemeltem?" [Itt következik a vers szövege, lásd a függelékben.]

Mikor ezt meghallotta ez a testvér, megdöbbent a szózattól, és megostorozták Krisztus szavai, emiatt szívesen elfogadta volna a büntetést, amit kiróttak volna rá, de Isten segítségével kiderült ártatlansága. Azt mondják, hogy ez a fráter az angol John Pecham, Anglia tartományfőnöke és canterburyi érsek volt.

A vers tartalmilag egyértelműen az *improperia*, a zsidóságnak szóló krisztusi szemrehányások nagypénteki liturgikus hagyományához („Populе meus, quid feci tibi?") köthető, de nem a zsidó népet, hanem az egyéni hívőt szólítja meg.[39] A *Liber de conformitate* egyértelműen egy bolognai generális káptalanhoz köti az eseményt („fuit illud … tempore capituli generalis"), és ehhez kapcsolja mintegy hallomásból, bizonytalanul („dicitur fuisse") Pecham nevét.

A kutatás már rég rámutatott arra, hogy a történet kronológiai képtelenség: John Pecham életében (1227 k.–1292) nem volt olyan bolognai generális káptalan, amelyen részt vehetett volna, mivel az elsőt 1242-ben, a következőt pedig 1328-ban tartották ott.[40] Pecham ugyan írt három himnuszt, amelynek szerzősége teljesen bizonyos (*Hostia viva, vale*; *Ave vivens hostia*; *Salve sancta mater Dei*), de ezek retorikai repertoárja tá-

38 Uo., 1:521–522. A részlet szövegét újra kiadta: Hieronymus Spettmann OFM, „Quellenkritisches zur Biographie des J. Pecham, O.F.M.", *Franziskanische Studien* 2 (1915): 170–207, 266–285, 192–193.

39 A 17. századi magyar változatait lásd Stoll Béla és Holl Béla, szerk., *Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek)*, 2 köt., Régi magyar költők tára: XVII. század 15/A–B (Budapest: Argumentum Kiadó–Akadémiai Kiadó, 1992), 1:266–269, 2:288–289 („nagypéntekre, mikor a' feszületet csókollyák").

40 A. Teetaert, „John Pecham", in *Dictionnaire de la Théologie Catholique*, XII/1 (1933): 100–140, 124–125; előtte pedig Willibrord Lampen, „Jean Pecham OFM et son office de la Sainte Trinité", *La France Franciscaine* 11 (1928): 211–229, 218–219. Lampen felveti, hogy az 1276. évi padovai káptalanon is történhetett az eset, amelyen Pecham ott volt, de a *Liber de conformitate* határozottabban állítja az eset bolognai megtörténtét, mint azt, hogy Pecham volt az alanya.

vol áll a Krisztust megszólaltató költemény eredetiségétől és bátorságától.[41] Retorikailag közelebb áll hozzá az a Pechamnek tulajdonított négy prosa, amelyek közül az első prosopopoeiával az Anyaszentegyház panaszát ábrázolja *(Planctus almae matris Ecclesiae)*, majd két abecedarius felsorolásban mondja el az Egyház fájdalmait.[42]

Az Et ego quid demerui *szöveghagyománya*

A kérdés eldöntésében további érveket nyújthat a vers szövegkritikai vizsgálata, ami eddig nem történt meg. A vers kézirati hagyománya két részre osztható: egyrészt megtalálható a *Liber de conformitate* kéziratainban, másrészt pedig önállóan hagyományozva. A *Liber de conformitate* kéziratainak annyiban lesz érdemes foglalkozni, hogy összevethetjük változatait a magyar fordítás szövegével, azonban a fordítás datálásában nem segítenek, hiszen mindegyik szükségszerűen későbbi, mint a *Liber de conformitate* 1399-es rendi jóváhagyása. A vers azonban önállóan is hagyományozódott, és jelenleg hat kéziratból ismert:

1. L – London, British Library, Royal 7.A.VI, 108v – felirat nélkül. 1383–1385 körül.
2. C – Cassino, Biblioteca Statale del Monumento Nazionale di Montecassino, cod. 119, p. 529 – felirata: „Infrascripta verba locutus est Christus in cruce cuidam sancto oratori".[43] 15. sz. közepe.
3. O – Oxford, Bodleian, Can. Liturg. 25, f. 30v–33r – felirata: „Incipiunt versus compilati a Iohanne Pizano doctore in theologia de ordine fratrum minorum, quos dominus Yhesus dixit dum rogaretur ab eo et esset in magna tribulacione". 15. sz. 2. fele.
4. M – Madrid, Palacio Real, II-2097, 111v – felirata: „Quidam clericus in nimia tristicia detentus et conquerens crucifixo quod omnia sibi non evenissent ad votum que in oracione petebat, sic sibi responsum est". 1460–1488 között.
5. F – Firenze, Laurenziana Gaddi Plut. 89 sup. 90, 114v–115r – felirat nélkül. 15. sz. vége.
6. R – Firenze, Biblioteca Riccardiana, Riccardiano, Ricc. 441, f. 104va–105rb – felirat nélkül. 16. sz. eleje.

A madridi kézirat pergamenre lett írva, és a 19. században az írásképe alapján még 13. századinak tartották.[44] Az újabb kutatás azonban egyértelműen megállapította, hogy az egész kézirat egyetlen kéz írása archaizáló gótikus könyvírással, és 1460–1488 között

41 Lampen kifejezetten „nagyon szép"-nek mondja a verset.

42 Emil Peeters, „Vier Prosen des Johannes Pecham", *Franziskanische Studien* 4 (1917): 355–367; G. M. Dreves, szerk., *Pia dictamina*, Analecta Hymnica 15 (Leipzig: Reisland, 1893), 250–253.

43 *Bibliotheca Casinensis seu codicum manuscriptorum qui in Tabulario Casinensi asservantur descriptio* (Montecassino: Typographia Casinensis, 1877), 88.

44 Wilhelm von Hartel, „Bibliotheca patrum latinorum Hispaniensis", *Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 113 (1886): 516–517. Blume is 13–

készült Skóciában, Dunfermline in Fife-ban, a skót királyság fővárosában, annak bencés királyi apátságában.[45] A kézirat történeti szövegei ugyan a 13. századból erednek, de ez a kézirat III. Jakab alatt készült másolat a 15. század második feléből. A verset valószínűleg ugyanaz a kéz írta a kódexbe, mint a kódex egészét, de az *Et ego quid demerui* elkülönül a kódex utolsó lapján a kódex egészétől, mivel nem két hasábon van írva. Így valószínűleg nem szerepelt a kódex alapjául szolgáló történeti kompilációban sem, amelyben egyébként más 15. századi hozzátételeket is találunk (pl. 95va–106va: Thomas a Kempis: *De imitatione Christi*), tehát az egész kódexkompozíció semmiképp sem lehet 13. századi. Figyelemre méltó, hogy nem ferences, hanem bencés közegben másolták a szöveget; a kézirat skóciai, szigetországi eredetű, de nem John Pechamnek, hanem egy „quidam clericus"-nak tulajdonítja az imát, ahogy a magyar fordítás egy tetszőleges emberről („*néki*[46] nagy töredelmességbe vettetett" = quidam in magna contritione) beszél. Tehát a legrégibbnek látszó kézirat valójában későbbi, mint a *Jókai-kódex* maga.

A kéziratok közül valójában a datálás szempontjából a legfontosabb a londoni Royal 7.A.VI, amelynek 108v–109r lapjain található az *Et ego quid demerui*. Ezzel a durhami katedrálisból származó kézirattal már alaposan foglalkozott a kutatás, és megállapította, hogy „devóciós és litugikus irodalmi és zenei gyűjtemény, amelyet a durhami Szent Cuthbert bencés perjelségben kompiláltak a 13., 14., és 15. században".[47] A kéziratnak ezt a részét a B-nek nevezett 14. század végi kéz másolta, amelyről Nick Sandon így ír:

> Bár nem találtam biztos előfordulását ennek a textuális írásnak más durhami kéziratban, általában véve emlékeztet a 'le berwby'-ként azonosított másoló írására a Dean and Chapter Library, MS A.I.4, 90v lapján (ez az MS A.I.3 folytatása, amelyet 1386-ban írtak). A B kéz írása hasonló a Cambridge, Jesus College, Ms. Q. B. 6. másolójának írásához is, ami egy durhami zsoltároskönyv 1383–1443 közöttre szánt húsvéti táblázattal.[48]

Ez alapján a másolat keletkezését az 1380-as évek közepére helyezhetjük meglehetősen nagy biztonsággal. Figyelembe kell venni azt is, hogy itt a himnusz szövege hét Mária-himnusz között található egy nagyobb tartalmi egységen belül. A „Dum sigillum summi patris", a „Si michi vis firmare", a „Iesu dulcis memoria" himnuszok után követ-

---

14. századinak tartotta, ami a himnusz igen korai ismertségének lenne bizonyítéka: C. Blume, szerk., *Pia dictamina*, Analecta Hymnica 31 (Berlin: Reisland, 1898), 54.

45 Walter Bower, *Scotichronicon in Latin and English*, szerk. D. E. R. Watt, 9 köt. (Edinburgh–London: Aberdeen University Press, 1989–1998), 3:xvii–xviii; „The Miracula of St Margaret of Scotland", in *The Miracles of St Æbbe of Coldingham and St Margaret of Scotland*, szerk. és ford. Robert Bartlett, xxxi–xxxiv (Oxford: Clarendon Press, 2003); Alice Taylor, „Historical Writing in Twelfth- and Thirteenth-Century Scotland: The Dunfermline Compilation", *Historical Research* 83 (2010): 228–252, 229, doi:10.1111/j.1468-2281.2009.00496.x.

46 A *néki* (valaki) határozatlan névmási jelentéséről lásd Mátai Mária, „A névmások története a középmagyar kor végéig", *Magyar Nyelvőr* 123 (1999): 438–464, 446, 454.

47 Nick Sandon, „Mary, Meditations, Monks and Music: Poetry, Prose, Processions and Plagues in a Durham Cathedral Manuscript", *Early Music* 10, 1. sz. (1982): 43–55, 43, doi:10.1093/earlyj/10.1.43. Itt köszönöm meg Eyal Polegnek a kézirat másolatának megszerzéséhez nyújtott segítségét.

48 Uo., 45.

kezik az „Et ego quid demerui", és ezt követi az „Eya qui terra premeris", a „Reminiscens beati sanguinis" és a „Reminiscens patrati sceleris".[49] Ezek egy kivételével mind 1385 előtt is ismert szövegek: csak egyetlen szöveget datáltak eddig a 14. századnál későbbre, a „Si michi vis firmare"-t, amelyet F. J. Raby pusztán stiláris jegyek alapján tartott 1400–1450 közöttinek és angol eredetűnek.[50] Azonban ő is csak ebből és egy másik, 16. század eleji kéziratból ismerte a szöveget, úgyhogy valódi ellenérvet ez nem jelent az íráskép alapján történő 1380 körüli datálással szemben. Fontos körülmény az is, hogy az *Et ego quid demerui* itt már egy, több független elemből álló máriánus himnuszsorozat részeként bukkan fel, ráadásul bencés és nem ferences közegben (utalás nélkül a meghajló feszület jelenetére vagy a ferences közegre), ami egyértelműen bizonyítja korábbi elterjedtségét.

Az oxfordi Can. Liturg. 25. egy talán magánhasználatra készült, kis méretű imakönyv, amelyet pergamenre másoltak a 15. században egységes gótikus textualis írással,[51] és a 136r-en kezdődő Szent Liberata- és Faustina-officium comói eredetre utal. A szöveg Mária-imák és egy Ágostonnak tulajdonított értekezésrészlet *(Ex tractatu beati Augustini super virtutes psalmorum)* között helyezkedik el. Itáliai eredete a Canonici-gyűjteményből való származása miatt is valószínű.[52] A másoló „Johanne Pizano"-ként egybeolvasztja John Pecham és Bartholomaeus de Pisis (Pisanus) nevét, és ez arra utal, hogy a másolat már a *Liber de conformitate* hatása alatt keletkezett, amit egyébként a szövegkritika is megerősít. Ezt valószínűsíti az is, hogy a vers szerzőjének neve ugyan helytelen, de pontosan meg van nevezve ferencesként és teológus doktorként.

A montecassinói kódex (cod. 119) egy jogi kézirat („Infortiatum cum glossa Accursii") a 14. századból.[53] Ennek a végére másolt egy másik kéz egy máriánus verset (p. 529: *Virgo templum Trinitatis*) és egy keresztimát *(Salve crux spes unica)*, és ezek között jelenik meg versünk. Ezeket a kötet utolsó lapján található verseket a 15. századra teszi egy 19. századi leírás.[54] A 15. század 2. felében „Dominicus de Cardulis de Narnia" tulajdona volt a kötet, aki 1489-ben volt Recanati podestája, és nevét is bejegyezte a kódex végén.[55]

49 George F. Warner és Julius P. Gilson, *Catalogue of Western Manuscripts in the Old Royal and King's Collections*, 1. köt.: *Royal MSS. 1 A. I to 11 E. XI* (London: The Trustees [of the British Museum], 1921), 164.

50 F. J. E. Raby, szerk., *The Oxford Book of Medieval Latin Verse*, 1. kiad. (Oxford: Clarendon Press, 1928), 242.

51 Falconer Madan, *Summary Catalogue of Western Manuscripts in the Bodleian Library at Oxford*, 4. köt. (Oxford: Clarendon Press, 1897), 336, n. 19238.

52 Lásd: MS. Canon. Liturg. 25, *Medieval Manuscripts in Oxford Libraries*, https://medieval.bodleian.ox.ac.uk/catalog/manuscript_2939, hozzáférés: 2026.01.16. Itt köszönöm meg Tóth Péter segítségét a szöveg másolatának megszerzéséhez.

53 A kézirat jogi tartalmú főszövegét a 14. század első felére teszi Andrea Caravita, *I codici e le arti a Monte Cassino*, 2. köt. (Montecassino: Badia, 1870), 267–268. Mauro Inguanez 14. századot ír: Mauro Inguanez, szerk., *Codicum Casinensium manuscriptorum catalogus*, 3 köt. (Montecassino: Typographia, 1915–1941), 1:199–200.

54 „diverse mani e tutte del principio del XV secolo" – Caravita, *I codici…*, 269.

55 Josephus Antonius Vogel, *De ecclesiis Recanatensi et Lauretana earumque episcopi*, 1. köt. (Recanati: Badaloni, 1859), 61.

A két firenzei kézirat kései: A Laurenziana Gaddi Plut. 89 sup. 90. jelzetű kézirata antikizáló írása alapján a 15. század második feléből származik,[56] és a *Iesu dulcis memoria* egy hosszabb variánsát (inc. Dulcis Ihesu memoria, 112r–114v) követi benne az *Et ego quid demerui* (114v–115r), megelőzve a *Reminiscens beati sanguinis* prosát (115v) és a *Salve mundi salutaris* Bernát-himnuszt. Ebben a kéziratban némiképp hasonló a himnusz kontextusa a londoni kézirathoz *(Iesu dulcis memoria, Reminiscens beati sanguinis)*, de más kapcsolat nem mutatható ki köztük. A Riccardiana 441 a 16. század első feléből származik, mivel megtalálhatók benne Tuscia rendtartomány 1507. évi constitutiói (39r–45v) és az 1509. évi obszerváns generális káptalan rendelkezései (28v–30v). Vegyesen latin és olasz nyelvű (az *Et ego quid demerui* is olasz versek között található).[57] Az önálló kéziratok közül ez az egyetlen, amely egyértelműen ferences eredetű.

John Pecham és az Et ego quid demerui

Mindebből tehát azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az *Et ego quid demerui* már az 1380-as években ismert volt Durhamben bencés környezetben, és a 15. században is nyomát leljük bencések közt a dunfermline-i (ma madridi) kéziratban. Ferences kontextusban viszont a legkorábbi bizonyosan adatolható felbukkanása Bartholomaeus de Pisis *Liber de conformitaté*ja (1390–1399). A ferences kéziratokból nem került elő a szöveg korábbról, de sporadikus megjelenése a 15. században különböző típusú forrásokban, gyakran a kódex végi hozzátételként azt mutatja, hogy önálló szövegként egész Európában elterjedhetett, különösen Angliában és Itáliában. Erre utal az angliai eredetű kéziratok mellett (London, Madrid) a hozzá kapcsolódó legenda, amely John Pechamet hozza összefüggésbe a vers keletkezésével. A független kéziratos hagyományból csak a comói eredetű (ma oxfordi) kézirat hozza kapcsolatba „Johannes Pizanus"-szal a szöveget, de ez valószínűleg a *Liber de conformitaté*ból származó információtöredék. Így Pecham szerzőségére az egyedüli bizonyíték maga a *Liber de conformitaté*ban elmesélt legenda.

Verstani szempontból nem lehet kizárni, hogy a vers Pecham szövege lenne, bár tökéletesen azonos strófaképletű hiteles verset nem ismerünk tőle. Mint Dag Norberg megjegyzi, Pecham még ritmikus metrumban is igyekezett jambikus lejtésű verseket írni (például az elterjedt *In maiestatis solio* kezdetű, nyolcszótagos sorokból álló himnuszában),[58] és ha el is véti a hangsúlyokat, „az igyekezete világos" („son aspiration est

56 A vízjelek vizsgálatára nem volt lehetőségem. A digitális másolat: *Biblioteca Medicea Laurenziana*, https://tecabml.contentdm.oclc.org/digital/collection/plutei/id/1093097/rec/1, hozzáférés: 2026.01.23.

57 Athanasius López, „Codicographia Franciscana: Descriptio codicum Franciscanorum Bibliothecae Riccardianae Florentinae", *Archivum Franciscanum Historicum* 2 (1909): 123–130, 319–324, 480–484, 480–482.

58 G. M. Dreves, szerk., *Hymnographi Latini*, Analecta Hymnica 50 (Berlin: Reisland, 1907), 594. Raby a költemény ágostonos teológiájával érvel Pecham szerzősége mellett (F. J. E. Raby, szerk., *The Oxford Book of Medieval Latin Verse* [Oxford: Clarendon Press, 1959], 500, doi:10.1093/actrade/9780198121190.book.1), és a költemény szerepel Pecham Szentháromság-officiumában is, így hitelesnek tekinthető. Lampen, „Jean Pecham…", 223.

claire").[59] Az *Et ego quid demerui* is hibátlanul utánozza a jambikus lejtést hangsúlyokkal, 8 és 7 szótagos sorok váltakozásával, rímes záródással (ab ab ccb).[60]

~ ~’ ~ ~’ ~ ~’ ~ ~’
~ ~’ ~ ~’ ~ ~’ ~
8||7||8||7||8||8||7

Így a legnagyobb probléma Pecham szerzőségével kapcsolatban az, hogy a *Liber de conformitate* által közölt történet Bolognához köti a vers keletkezését – ahol, mint látni fogjuk, a versnek jelentős kultusza is kialakul –, és ez kronológiai képtelenséget eredményez. De maga a szöveg retorikai és verstani sajátságaival beilleszthető lenne Pecham életművébe.

Az Et ego quid demerui *és magyar fordítása*

A függelékben közlöm a vers szövegét és variánsait.[61] A variánsok elemzésénél is jól megfigyelhető, hogy két ágra oszlik a szöveghagyomány a *Liber de conformitate* és az önállóan hagyományozott himnuszszövegek között. A *Liber de conformitaté*ban hagyományozott szövegnek van néhány jellegzetes „error separativus"-a, amely a kézirati ha-

59 Dag Norberg, *Les vers latins iambiques et trochaïques au Moyen Age et leurs répliques rhythmiques* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1988), 50.

60 Egy másik himnusza, a vágánsstrófában (trochaikus 8+7) írt *Ave vivens hostia* már a korai ferences liturgiába bekerült. S. J. P. van Dijk, „Some Manuscripts of the Earliest Franciscan Liturgy", *Franciscan Studies* 16 (1956): 60–101, 66, doi:10.1353/frc.1956.0022.

61 Bartholomaeus de Pisis *Liber de conformitaté*ját a következő források alapján vizsgáltam: Urb. Lat. 397, 226v (U); Vat. Lat. 7600, 196v (V – a toszkán rendtartomány példánya, de nagyon rossz minőségű szöveg, a kéziratról lásd José Ruysschaert, „La Bibliothèque des Franciscains Observants de Tuscanella [Tuscania] au XVe siècle", *Bulletin d'information de l'Institut de Recherche et d'Histoire des Textes: Bulletin* 15 [1967–1968]: 251–266, 252, 256, doi:10.3406/rht.1969.1067); Par. lat. 3599, 152v (G); Angers, Médiatheque ms. 821, 125r–v (A); Vat. Ross. 577, 99v–100r (R); Vat. Ross. 543, 151r–v (D – Card. Domenico Capranica, 1450 k., a Collegio Capranica példánya); Utrecht, ms. 114 (6 A 2 fol), 110r (T – Gouda, 1503) és az editio princeps, ed. Franciscus Zeno Mediolanensis, vic. generalis in Cisalpinis, 1510, 123r; 521–522 (Z). Az 1906-os kiadás 11 olyan kéziratot említ, amely tartalmazza az első könyvet (Bartholomaeus de Pisa, *De conformitate…*, 1:XXV–XXIX [„Praefatio"].), de az apparatus criticus ezek közül csak egy assisi kéziratot idéz. Kritikai kiadás híján a *Mirabileweb* jegyzékére (https://www.mirabileweb.it/title/de-conformitate-vitae-beati-francisci-ad-vitam-dom-title/6225, hozzáférés: 2026.01.11) támaszkodva megállapítható, hogy 27 kézirat tartalmazza az első könyv szövegét. De a teljesnek tűnő szövegek is kihagyhatnak részeket. Így például a közép-európai eredetű Bécs, ÖNB cod. 1437* (explicitje szerint 1497. okt. 26-án másolták, „eodem quoque die facta est vilis et lamentabilis prostracio in Valachia polonorum") nem tartalmazza a XI. fructusnak ezt a részét, és egyszerűen elhagyja az egyes provinciák történetének leírását. Közép-Európából ezen kívül teljes kézirat a *Mirabileweb* listája által nem jelzett Halle, Marienbibliothek Ms. 2. (Halle?, 1482) és Cheb, Ms. 151 (P – Bad Langensalza, Laurentius Behem OFM, 1497), de e három kódexen kívül nem találunk teljes példányt Németországban, Ausztriában, Cseh-, Lengyel- és Magyarországon sem. Ez arra utal, hogy a régióban nem volt túl elterjedt a *Liber de conformitate* teljes szövege, csak a kivonataiból (pl. a Ferenc-legendák vagy a regulamagyarázat) keletkezett több másolat.

gyomány általam látott részében visszatérően és majd egyöntetűen megjelenik: a „sine lege parcendi – relinquor ab amantibus" (21–22. sor) sorpár elhagyása;[62] *reducor* helyett *ducor/deducor/ducorque* (37. sor); *ad crucem iudicatum* helyett *ad mortem iudicatum* (42. sor), *reducor* helyett *producor* (52. sor), *dirae mortis opprobrio* (M) helyett *diro mortis supplicio* (55. sor). Aprócska különbség csak, de jelentősége van, hogy a *Liber de conformitate* verzióiban a 20. sor mindenhol „confici verberibus" formában jelenik meg, míg az önálló himnuszvariánsok „*et* confici verberibus"-t hoznak, amit a versmérték is kíván.

A magyar fordítás ugyan véget ér a 48. sor felénél (gerit curia…), mivel a *Jókai-kódex* végéről elvesztek lapok, de a fordításnak az „ygerewl ygere" *(ad literam)* jellege ebben a kérdésben előnyünkre válik.[63] Mivel a magyar változat jellegzetesen minden egyes szót lefordít, gyakran a latin szórendet is megőrizve, ezért bizonyos, hogy a magyar fordító előtti szövegben „*et* confici" szerepelt a 20. sorban („*És* vereségekvel vert lenni"), kötőszóval a sor elején. A magyar fordításban szerepel a „sine lege parcendi – relinquor ab amantibus" sorpár, ami a *Liber de conformitate* teljes általam ismert kéziratos és nyomtatott szöveghagyományából hiányzik – kivéve a Federigo de Montefeltro számára Vespasiano da Bisticci műhelyében készült, talán 1478 körüli, illuminált, littera antiquával írt Urb. Lat. 397 jelzetű kódexét.[64] Még ez a Montefeltro-kódex sem kivétel azonban a legegyértelműbb és legfontosabb szövegvariánsnál, a 42. sor „ad crucem iudicatum"-ánál, amely a *Liber de conformitaté*ban kivétel nélkül mindenhol „ad mortem iudicatum", a magyar fordításban pedig „és keresztre ítélnek" szerepel. Így teljesen egyértelműnek látszik, hogy a magyar fordítás a himnuszváltozat alapján készült.

Az önálló himnuszváltozatok közül megvan a magyar fordításban a „sine lege parcendi" variáns a londoni/durhami és oxfordi/comói kéziratból (21) („engedelmnek törvénye nélkül", szemben a madridi/dunfermline-i „sine lege suspendi"-vel), és „tandem latronem" (Madrid/Dunfermline) helyett „Hinc homicidam"-ot, „preces dat" helyett „praeses dat"-ot fordít, mint London/Durham és a hagyomány nagy része. Csak a londoni kéziratban találunk „cruenter" helyett „cruentum"-ot a 41. sorban, és a magyar fordítás is ennek megfelelően tárgyesetben adja vissza a sort: „és engemet vérest vernek." Viszont a londoni szöveghagyománnyal sem egyezik teljesen a magyar szöveg, mert a „suum ius allegando" helyett „sive ius allegando"-t fordít, és a „háborgatának engemet" valószínűleg inkább az „in pugnis feriunt" (Madrid), mint az „impune feriunt" (az összes többi kézirat) fordítása. Mind a madridi, mind a londoni kézirattól különbözik a „renovatus iniuriis" fordítása („bosszúságokval megújjojtván"), ami a madridi és a londoni kéziratban „revocatus/revocatis iniuriis" alakban szerepel, viszont a *Liber de con-*

62 Ez a két sor a *Liber de conformitate* 1510-es, 1513-as (f. 109r) és 1590-es (f. 154r) revideált kiadásaiból is elmaradt, bár a legutóbbiban a kiadó már felismerte a szöveg versszerűségét. Csak az 1906. évi kiadásban lett helyreállítva e két sor a Dreves–Blume-féle *Analecta Hymnicá*ból, tehát a himnuszhagyományból.

63 Valószínűleg másolói hiba, hogy a *Jókai-kódex* elhagyja a „carnis petitiones" magyar fordítását, és így nincs a mondatnak tárgya (4. sor).

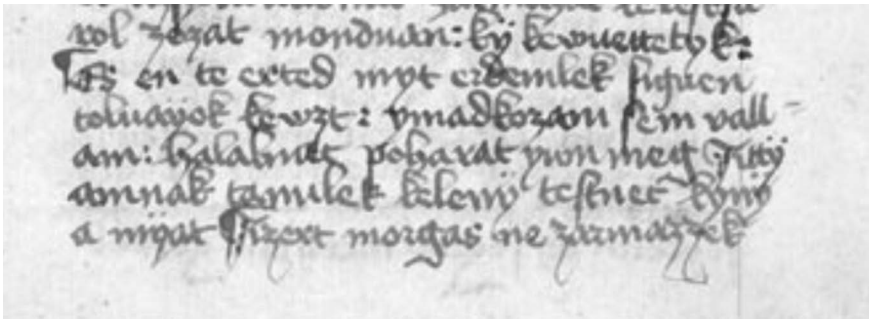
64 Lásd Albinia De la Mare, „Vespasiano da Bisticci e i copisti fiorentini di Federico", in *Federico da Montefeltro: Lo stato, le arti, la cultura*, szerk. Giorgio Certoni Baiardi, Giorgio Chittolini és Piero Floriani, 3 köt., 3:81–96 (Roma: Bulzoni, 1986), 3:91, 46. jegyzet. Köszönöm Pócs Dániel e tanulmány megszerzéséhez nyújtott segítségét.

*formitaté*ban és az oxford/comói, firenzei és montecassinói változatban „renovatus", illetve „renovatis"-ként. Ebből és főleg a „renovatus/renovatis" variáns fordításából az következik, hogy a magyar fordító előtt olyan szöveg állhatott, amely legközelebb az oxfordi/comói (15. sz. 2. fele), firenzei (Gaddi) és montecassinói (15. sz. 2. fele) szövegvariánshoz áll, ahol a vers önálló meditatív versként van hagyományozva. Egy-egy variáns köti a londoni (cruentum) és a madridi (in pugnis) szövegvariánsokhoz. Ezek amiatt is fontosak, mert arról tanúskodnak, hogy a magyar szövegnek egyetlen olyan fordítási eltérése sincs, amely nem magyarázható a himnusz-szöveghagyomány szövegváltozataiból, és ne lenne azok pontos fordítása. Lehetséges, hogy ez a fordítói stratégia a *Jókai-kódex* egészénél érvényesült.

Szintén fontos leszögezni, hogy jelentős érvek zárják ki a *Liber de conformitate* közvetlen hatását, és ennek következménye van a magyar fordítás datálására is. A magyar fordítás nem feltétlenül keletkezett 1399 után, de hozzá kell tennünk, hogy a legkorábbi fennmaradt latin kéziratnak, a londoninak ez a keze sem sokkal korábbra, 1383–1385 körülre van datálva, így ennél korábbra a magyar fordítást sem lenne ésszerű tenni. Mindezek miatt a magyar fordítás feliratáról is megállapítható, hogy nem a fordító összegezte a John Pechammel kapcsolatos történetet a *Liber de conformitaté*ból, és nem is ő hagyta el a szerző nevét a történetből, hanem egy olyan rövid összegzést fordíthatott le, mint amely a madridi vagy az oxfordi kéziratban található. A magyar feliratszöveg pontos, szó szerinti forrása nem került még elő a kézirati hagyományból, de jól látható, hogy három kéziratban (C, O, M) háromféleképp van megfogalmazva.

Az eddigiekből levonható az a következtetés is, hogy a magyar fordító tisztában volt azzal, hogy verset fordít, hiszen az önálló himnusz-szöveghagyomány minden esetben utal a verses formára: öt kéziratban versként van tördelve, a londoni kézirat pedig pauzavonalakkal és strófánkénti nagybetűs kezdéssel utal a tagolásra. Ennek ellenére a magyar fordító prózában fordította a szöveget, és azt így, *oratió*ként értelmezte („származák keresztfáról szózat"), nem pedig versként, ahogy arra egyébként Bartholomaeus is utalt („per versus eidem respondit"). Azonban egyértelmű jele annak, hogy a prózaoráció mögött még versszöveget látott és értett a fordító az, hogy a *Jókai-kódex*ben megtalálhatók az eredeti versszakokat jelölő bekezdésjelek (¶), amelyek több-kevesebb pontossággal követik az eredeti versszak- és sorkezdeteket.[65]

65 Ezek összehasonlító vizsgálata, amelyet Tóthfalussy Zsófia javasolt a *Festetics-kódex* kapcsán, valóban fontos feladat lenne. Tóthfalussy Zsófia, „A *Festetics-kódex* »paragrafusjelei«", *Magyar Nyelvőr* 134 (2010): 104–108, 105. Bár a *Jókai-kódex*et is vizsgálta e szempontból, itt a latin forrás figyelembe vétele nélkül nehéz helyesen értelmezni a tagolás funkcióját. Tóthfalussy Zsófia, „Paragrafusjel-e a »paragrafusjel«?", in *3. Félúton konferencia: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem nyelvészdoktoranduszainak konferenciája*, szerk. Kuna Ágnes és Veszelszki Ágnes, 345–349 (Budapest: ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, 2009).

4. ábra. A bekezdésjelek követik a versszakok szerinti tagolást a vers kezdetén. *Jókai-kódex*, 77r

Az első két latin strófakezdetet („Es en te erted myt erdemlek", „Azert morgas ne zarmazzek") még pontosan jelölik a paragrafusjelek, a harmadik is megvan („En ram ha zemedet fel emeled"), és az ötödik strófa jelölése is pontos („¶ Ott vagyon övöltés, megmövetés" – „Ibi clamor, derisio"). Már a második strófában is használja ezt a jelet azonban sorkezdetre is, és később rendszertelen lesz a használata, de a verssorok kezdetét mindig pontosan a latinnak megfelelően jelöli vele. Mindez arra utal, hogy a latin vers értelmező magyar prózai fordítását látjuk, ami az eredeti magyar fordításban azért született, hogy segítsen megmagyarázni a latin himnuszt sorról sorra. A bekezdésjelek néhol a másolás során viszont már rossz helyre is kerültek, ez azonban valószínűleg a *Jókai-kódex* másolójának tulajdonítható, aki a latin forrást nem ismerve nem látta át a strófajelölés fontosságát. Ez egyúttal megvilágíthatja a *Jókai-kódex* archetyponjának, mintapéldányának keletkezési célját: „ygerewl ygere", szóról szóra haladó népnyelvű magyarázatot nyújtott egy olyan szöveghez, amelyet latinul himnuszként ismertek, és a strófajelek segíthettek lokalizálni a latin szövegrészek magyar prózán belüli elhelyezkedést. Ez ugyanakkor már nem érvényes a *Jókai-kódex*re magára, hiszen a másoló itt nem tartotta fontosnak a strófajelölések megőrzését.

A szöveg a *Liber de conformitate* összes általam látott kéziratában prózaként tördelve, nem versszerűen jelenik meg, így, ha a fordító ebből a változatból indult volna ki, egy ilyen strófajelölő megoldás nem is lett volna lehetséges. Bár a himnuszváltozatból indult ki, a fordító a versként előtte fekvő kiindulószövegből sem a szótagszámot, sem a rímelést nem kívánta megőrizni. Néhol ennek ellenére is megmaradtak a rímszerű ragvégződések („sem imádásod se hagy*jad*, / jóllehet nem vallot*tad*", „látsz engemet ezüstön elárul*ni*, / és csókolásnak miatta elad*ni*, és keményen szidalmaz*ni* / és kötelekkel kükötöz*ni* / És vereségekvel vert len*ni*", „és engemet vérest ver*nek* / És keresztre ítél*nek*"). Ettől azonban túlzás lenne a fordítást versnek nevezni. Bár a szótagszámok a legkorábbi magyar vers, az *Ómagyar Mária-siralom* (1300 k.) esetében is változnak versszakonként, és az eredeti himnuszszöveg rímképletétől elszakad az a szöveg is, ott mégis érzékelhető a ritmusképlet stabil jelenléte. Itt ennek semmi nyoma, a fordítás „ygerewl ygere" jellege elnyomja a versszerűséget.

Nem tudjuk, miért épp ezt a himnuszt választotta ki a magyar szerző fordításra, hogy beillessze ferences legendagyűjteményébe. Ferences legendákkal együtt nem hagyományozza a szöveget egy himnuszkézirat sem, bár arra találunk példát, hogy hasonló versszöveget illesztenek a Ferenc-legenda és az *Actus beati Francisci et sociorum eius* után, mint a 2. világháborúban elveszett legnicai kézirat (egykor: Legnica, Kirchenbibliothek, ms. 12) esetében, ahol az *Actus*t a *Cantico di Frate Sole* eredeti olasz szövege követte egy német eredetű, német imákat is tartalmazó kódexben.[66] Nem kizárt azonban, hogy már a 15. században is kialakult egyfajta kultusz e vers körül, és a magyar fordítás ezt tükrözi.

Pietro Ridolfi (1536–1601) ferences rendtörténetében 1586-ban felidézte Pecham és a feszület történetét a *Liber de conformitate* alapján, ám narrációját kiegészítette olyan elemekkel, amelyek ott nem szerepelnek. Egyrészt megemlítette, hogy Pecham egy „feszület képe előtt hajolt meg" („ante Crucifixi imaginem procumbens"), másrészt hozzátette, hogy a feszület szentképéből (tehát nem egy szoborból, vagy ahogy Bartholomaeus írja, egy meghatározatlan „Crucifixus"-ból) áradtak ki ezek a szavak, amelyek ma is le vannak írva a kép előtt („à sacra imagine haec verba profluxerunt quae hodie quoque descripta manent ante eam imaginem").[67] Ridolfi tehát már egyértelműen kétdimenziós képként láttatja a kereszten függő Jézust, és leírja, hogy a vers „még ma is", tehát 1586-ban le van írva a kép előtt, feltételezhetőleg Bolognában, mivel az a legenda helyszíne. Ezt a történetet ugyanezekkel a részletekkel átvette 1598-ban Henri Willot (1530 k.–1599) flamand ferences,[68] majd a jezsuita John Major is beillesztette *Magnum speculum exemplorum*ába 1603-ban.[69] A történetet csak Lucas Wadding egészítette ki két újabb elemmel rendtörténetében: egyrészt Bologna és a rendi generális káptalan említése *helyett* Bonaventurával azonosította a rendfőnököt, aki előtt Pechamet bevádolták.[70] Másrészt némi szkepticizmust vegyített a leírásba, kétségbe vonva, hogy a keresztfán függő Jézus valóban versben szólalt volna meg: mint mondja, „vagy ebben a

66 Wilhelm Gemoli, *Die Handschriften der Petro-Paulinischen Kirchenbibliothek zu Liegnitz* (Liegnitz: Seyffarth, 1900), 14–16.

67 Pietro Ridolfi, *Historiarum seraphicae religionis libri tres* (Venezia: Franciscus de Franciscis, 1586), 266.

68 „eum sacra Crucifixi imago affata est his verbis quae etiam hodie leguntur ante eam imaginem" – Henri Willot, *Athenae orthodoxorum sodalitii Franciscani* (Liège: Arnoldus a Courswaremia, 1598), 234.

69 Johannes Major, *Magnum speculum exemplorum* (Douai: Baltazar Beller, 1603), App. 46.

70 „Fuit tamen aliquando qui eum traduceret (neque enim virtuti sua tinea deest) apud Bonaventuram Generalem Ministrum, et de quibusdam accusaret" – Lucas Wadding, *Annales minorum*, 2. köt. (Lyon: Landry, 1628), 451. E szövegrész mellett Wadding egy marginálián forrásokra hivatkozik („In litteris ad Mar. et ad Gervas. Card. ut in regesto Cantuar."), de ez valószínűleg a korábbi kijelentésre vonatkozik, hogy szoros kapcsolatban állt kardinálisokkal („Curiae Romanae proceres sibi devinxit", értve ezt Gervasius Cardinal de Clinchamps-ra és másokra). Lásd Francis N. Davis és Decima L. Douie, szerk., *The Register of John Pecham, Archbishop of Canterbury 1279–1292*, 2 köt. (Torquay: Devonshire Press, 1968–1969).

versmértékben, vagy ebben az értelemben" hangzott el a szónoklat.[71] Nem tudni, Wadding mire alapozta a Bonaventurával kapcsolatos állítást (talán csak észlelte a bolognai generális káptalannal kapcsolatos ellentmondást, és *Bon*aventurával, Pecham párizsi tanárával helyesbített *Bon*onia helyett?), de ez a változat így 1257 és 1274 közé tenné a vers keletkezését.[72]

A 17. század első felére már Bolognában is bizonyosan ismertté vált a történet, és helyi kultusz kezdett kialakulni a vers körül, talán versenyezve a San Damiano-kereszt csodájával Assisiben, amikor Krisztus Szent Ferenchez szólt, és küldetésként adta számára Isten házának újjáépítését („vada et repara domum meam").[73] Antonio Masini, egy bolognai vallásos útikalauz, a *Bologna perlustrata* szerzője 1650-ben azt írja, hogy a bolognai Basilica di San Francesco ferences atyái minden péntek este completa után együtt elvonulnak a kereszt elé, amely előtt egy bizonyos „Giovanni Peciani"-val a csoda történt, és a festmény előtt egy tábla is található, amire le van írva az *Et ego quid demerui*, és „sok más vigasztaló szó" is.[74] A mű második kiadása 1661-ben azt is rögzíti, hogy melyik feszületről van szó, hozzátéve, hogy „áthelyezték a privilégiumban részesített oltárhoz a kórus mögött".[75] Ez alapján a kereszt is beazonosítható a Maestro dei Crocifissi Francescaninak tulajdonított, 1255–1260 körülre datált feszülettel, amelyet ma a Pinacoteca Nazionale di Bologna őriz (Inv. 10083, fig. 5.), de egykor a szóban forgó Cappella Lombardi-Malvezziben állt.[76]

---

71 „…atque id à Domino permitti intonuit ex alto CRUCIFIXVS & subsequentes versus vel sub hoc ipso metro aut sensu pronunciauit qui in hunc vsque diem habentur exscripti ante ipsam imaginem". Wadding, *Annales minorum*, 2:451.

72 Boskovits Miklós 1278-ra teszi az eseményt (amelynek megtörténtében nem kételkedik, pedig – mint az előzményekből látható – valószínűleg Wadding találmánya), mivel Wadding 1278. évnél írja le John Pecham életét. Ez azonban lehetetlen, mivel Bonaventura, a legenda egyik szereplője már 1274-ben elhunyt, így az egyébként is fiktívnek látszó történet nem használható az alább ismertetendő kép datálására. Miklós Boskovits, „«Maestro dei crocifissi francescani»: Crocifisso dipinto con la Madonna orante tra due angeli nella cimasa, Sant'Elena che venera la croce nel tabellone a Destra e San Francesco devoto nel suppedaneo", in *Duecento: Forme e colori del Medioevo a Bologna*, szerk. Massimo Medica és Stefano Tumidei, 192–197 (Bologna: Marsilio, 2000), 192.

73 A legendát Thomas de Celano *Vita secundá*ja mondja el. Milvia Bollati, *Francesco e la croce di S. Damiano* (Milano: Biblioteca Francescana, 2016), 1–44; John Renner, „Dating the Windows by the Maestro di S. Francesco in Assisi", *The Burlington Magazine* 160, 1383. sz. (2018): 470–477, 472. Köszönöm Klaniczay Gábornak ezt a fontos gondolatot.

74 „La sera dopo Compieta detti Padri ordinatamente vanno con le mani gionte e cordone al collo a visitare l'Imagine del Crocifisso. Di questa Imagine raccontasi che del 1242 ingiustamente accusato Fr. Gio. Peciani al suo Padre Generale se n'andò a dolersi dauanti al detto Crocifisso dal quale miracolosamente fu risposto, *Et ego quid demerui pendens inter Latrones calicem mortis sorbui* & altre molte consolatorie parole come si vede in vna tabella appesa auanti quell'Imagine che fu dipinta in legno e come si crede prima de tempi di S Francesco essendoui memorie d altre più antiche pitture." Antonio Masini, *Bologna perlustrata* (Bologna: Carlo Zenero, 1650), 150–151.

75 „…quell'Imagine che fu dipinta in legno e *riposta nell'Altare priuilegiato dietro Choro*." Antonio Masini, *Bologna perlustrata*, 1. köt. (Bologna: Benacci, 1666), 156.

76 A feszületről: Boskovits, „«Maestro dei crocifissi…»", 192–197; Jadranka Bentini, Gian Piero Cammarota és Daniela Scaglietti Kelescian, szerk., *Pinacoteca Nazionale di Bologna: Catalogo Generale 1. Dal Duecento a Francesco Francia* (Bologna: Marsilio, 2004), 41–44.

5. ábra. Maestro dei crocifissi francescani (és Jacopo di Paolo): Feszület Madonnával, angyalokkal, Szent Ferenccel és Szent Ilonával, 1254 k. (Wikimedia)

Ezt a feszületet már 1577-ben különleges tiszteletben részesíthették, mert a főoltár mögötti Lombardi-Malvezzi-kápolna falán egy felirat volt a falra rögzítve, miszerint XIII. Gergely pápa 1577-ben privilégiumban részesítette a kereszt tiszteletére állított oltárt.[77] Mivel XIII. Gergely privilégiumának időpontja közel esik Ridolfi rendtörténetének keletkezéséhez (1586), amely elsőként kapcsolja a verset egy konkrét képhez, és elsőként említi a kommemoratív táblát a vers szövegével, valószínűsíthető, hogy a feszületvers és a kép ekkoriban, 1580 körül lett egymáshoz párosítva.

Nem sokkal később, 1590-ben jelent meg Bolognában Bartholomaeus de Pisis *Liber de conformitaté*jának új kiadása is,[78] amelyet a címlap szerint az udinei Geremia Bucchio

77 Boskovits, „«Maestro dei crocifissi…»", 192. Szövegének közlése: Luigi Garani, *Il bel San Francesco di Bologna* (Bologna: Luigi Parma, 1948), 245. („Altare hoc omnipotenti Deo in hon. SS. Crucifixi erectum privilegio quotidiano perpetuo ac libero pro omnibus defunctis ad quoscumque sacerdotes per Greg. Pp. XIII. […] die VII Septembris MDLXXVII insignitum ac vigore brevis Bened. Pp. XIV die IV Octob. MDCCLI generaliter de novo fuit confirmatum.") A felirat nem említi a feszületet, de a XIV. Benedek általi megerősítés idején, 1751-ben már mindenképp ott állt.

78 Bartholomaeus de Pisa, *Liber aureus inscriptus liber conformitatum vitae Beati ac Seraphici Patris Francisci ad vitam Iesu Christi domini nostri* […] *infinitis mendis correctus a* […] *P. F. Ieremia Bucchio Utinensi so-*

(da Udine, 1512 k.–1587) ferences atya korrigált, és halála után Lucio Anguissola di Piacenza atya (1520–1592), a bolognai egyetem teológiaprofesszora dedikálta Girolamo della Rovere kardinálisnak (1530–1592).[79] Mint arra Duncan Bull felhívta a figyelmet,[80] az 1590-es kiadásból a lutheránus kritikákra reflektálva számos részt elhagyott a *Liber de conformitaté*ból Bucchio, a kiadó, így komoly szerkesztői munkát végzett,[81] bár a kiadás befejezője, Anguissola állítólag nem járt el gondosan munkája során.[82] Talán az *Et ego quid demerui* kultuszának felélesztése is Anguissolához köthető, aki az udinei ferencesek kérésére („id contendentibus Patribus Utinensis Conventus Discretis")[83] kiadta a szöveget Bolognában, és – mint láttuk – ebben a kiadásban szerepel először versként az *Et quid ego demerui.*

Masini (1661, 1666) után néhány évvel Carlo Cesare Malvasia is leírta a feszületet a *Le pitture di Bologná*ban (1686), és újabb részleteket tett hozzá a történethez: eszerint a ferences atyák a korábban a basilica helyén álló templom romjai közt találták a keresztet (ez szinte egyértelmű imitatív célzás a Szent Ferenc által egy romos templomban talált San Damiano-keresztre), és az 1242-ben szólt Pechamhez (aki akkoriban valójában körülbelül 12 éves lehetett, és Sussexben, a Lewes Prioryban tanult). Malvasia nem beszél a versről, hanem elsősorban a festmény érdekli, de épp ez a történet tanúsítja szerinte, hogy Szent Ferenc idejében már létezett a festmény: „Bizonyos, hogy létezett már Szent Ferenc atya idejében, és csodás módon beszélt Giovanni Peciani atyához 1242-ben, ahogy bizonyos az abból az időből származó processusból."[84] Hogy miféle processusra, körmenetre vagy esetleg annak leírására gondol Malvasia, nem derül ki. Egyértelmű azonban, hogy Malvasia idejére ősi ferences emlékké, tárgyi és kommunikatív emlékezetté alakult a feszület és a vers együttese.[85] Ám az, hogy a *Le pitture di Bologna* későbbi kiadásaiból 1704 után már eltűnt a tábla említése, arra utal, hogy egyes nézők kritikusan viszonyulhattak a tábla által közölt információkhoz.[86]

---

dali Franciscano Doctore Theologo […] *ad ill.* […] *Cardinalem D. D. Hieronymum de Ruvere*, szerk. Geremia Bucchio (Bologna: Alexander Benati, 1590).

79 Anguissoláról: Paolo Prodi, „Lucio Anguissola", in *Dizionario Biografico degli Italiani*, 3. köt. (Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1961), 321.

80 Duncan Bull, „Ludovico Carracci's Vision of St Francis: Inspiration and Influence", *The Rijksmuseum Bulletin* 60, 4. sz. (2012): 282–315, 287, doi:10.52476/trb.9881. Bucchio módosításainak alapos vizsgálata még nem történt meg.

81 Bucchiról: Dario Busolini, „Geremia da Udine", in *Dizionario Biografico degli Italiani*, 53. köt. (Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1999), 403–405.

82 Uo.

83 Bartholomaeus de Pisa, *Liber aureus…*, a2v.

84 „Certacosa è che era in essere al tempo del Padre S. Francesco e che parlò miracolosamente al Padre Fra Gio. Peciani del 1242, come consta per lo Processo fabbricatone da que' tempi e racconta la tabella anch'oggi appesa." Carlo Cesare Malvasia, *Le pitture di Bologna*, 1. köt. (Bologna: Monti, 1686), 121. A „processus" és a tábla említése nélkül, de lényegében ugyanez szerepel a *Felsina pittricé*ben: Carlo Cesare Malvasia, *Felsina pittrice, vite de' pittori Bolognesi*, 1. köt. (Bologna: Barbieri, 1678), 8.

85 Ennek értelmezéséhez lásd még Klaus Krüger, „Bilder als Medien der Kommunikation. Zum Verhältnis von Sprache, Text und Visualität", in *Medien der Kommunikation im Mittelalter*, szerk. Karl-Heinz Spiess, 155–204 (Wiesbaden: Harrassowitz, 2003), 156–157.

86 A *Le pitture di Bologna* 1704-es kiadásában a táblára vonatkozó félmondat már nem szerepel.

Természetesen az is lehetséges, hogy a bolognai feszület és Pecham költeménye között már korábban, a 15. században is létrejött valamilyen kapcsolódás Bolognában. Ebben az esetben az is feltételezhető lenne, hogy a magyar fordítás egy Itáliában tanult szerzeteshez vagy Bolognában megfordult zarándokhoz köthető, ám a magyar fordítás – és egyébként az önálló himnuszhagyomány egyik szövege – sem utal arra, hogy a vers valamilyen módon Bolognához kapcsolódna.

Konklúzió

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a *Jókai-kódex*ben (a vízjelek vizsgálata alapján 1445 k., pontosabban 1443–1460) található „Feszületnek imádkozása" című szöveg minden bizonnyal az *Et ego quid demerui* kezdetű himnusz önálló himnuszként hagyományozott szövegére vezethető vissza, és nem Bartholomaeus de Pisis *Liber de conformitaté*jára. Ebből következően a *Liber de conformitate terminus post quem*je (1390/1399) nem használható a magyar fordítás datálására. De a himnusz legkorábbi önálló szöveghagyományának, a londoni kódexnek a feltételezhető időpontja (1383–1385) amellett szól, hogy a magyar fordítást is 1385 utánra, de vélhetően inkább későbbre, 1400 utánra helyezzük. Így a magyar szöveg egyszerűsített datálására az eddigi 1372/1448 vagy 1370/1440 helyett az 1400/1445 dátumot javaslom. A himnusz latin szöveghagyományának vizsgálata rámutatott arra, hogy a szöveg körül jelentős helyi kultusz bontakozott ki Bolognában, a Basilica di San Francescóban, amelynek során a szöveg kultusza összekapcsolódott a Maestro dei Crocifissi Francescani egyik 13. század közepi alkotásával (Pinacoteca Nazionale di Bologna, Inv. 10083), és ezt a kapcsolatot egy feliratos tábla is megörökítette, amely 1586 és a 18. század eleje között volt olvasható a templomban a festmény előtt. E kép–szöveg kapcsolatnak első biztos nyomai 1577–1590 környékére tehetők, és talán kapcsolatban állnak a Lucio Anguissola által Bolognában 1590-ben megjelentetett *Liber de conformitate*-kiadással, ami lehetőséget nyújtott a kép és a himnusz kultuszának bolognai megteremtésére vagy feleleventésére.

Appendix

Quidam clericus in nimia tristicia detentus et conquerens crucifixo quod omnia sibi non evenissent ad votum que in oracione petebat, sic sibi responsum est M Infrascripta verba locutus est Christus in cruce cuidam sancto oratori C Incipiunt versus compilati a magistro Johanne Pizano doctore in theologia de ordine fratrum minorum, quos dominus Jhesus dixit dum rogaretur ab eo et esset in magna tribulatione. O		**N**éki nagy töredelmességbe vettetett, álla feszületnek előtte szenetlen imádván, ¶ hogy őtet az mondott töredelmességtől megszabadojtaná, | ki ő kérelmének sem egy használatját alojtván magát vallani, inkább és inkább kezde bánkódni. Kinek az soká állónak származák keresztfáról szózat mondván, ki követtetik.[87]
Et ego quid demerui? Pendens inter latrones oravi nec obtinui carnis petitiones. Calicem mortis sorbui, patri placere studui per carnis passiones.	5	¶ És én teérted mit érdemlek figvén tolvajok közt, | imádkozván sem vallám [carnis petitiones], halálnak poharát ivum meg. | Atyámnak tanulék kelleni testnek kínja miatt.
Ergo non murmur exeat, si non fit quod orasti. Nec orasse paeniteat, quamvis non impetrasti. Dum fraudat desiderium, ad maius beneficium datorem obligasti.	10	¶ Azért morgás ne származzék ki belőled, ha nem leszen kit kértél, sem imádásod se hagyjad, jóllehet nem vallottad. ¶ Mikoron kívánatosságban megcsalatol, ¶ adót nagyobb jótételre kötéleztél.
Ad me si levas oculum, vides argento vendi, tradi quoque per osculum, et dure comprehendi, ac alligari funibus, et confici verberibus sine lege parcendi.	15 20	¶ Én rám ha szemedet felemeled, látsz engemet ezüstön elárulni, és csókolásnak miatta eladni és keményen szidalmazni ¶ és kötelekvel kükötözni ¶ És vereségekvel vert lenni engedelmnek törvénye nélkül.
Relinquor ab amantibus velut iam desperatus. Praesentor pontificibus quasi latro ligatus. Si quos amavi fortius ab illis inquam citius sum spretus et negatus.	 25	| Szeretőimtől elhagyatám, miképpen ím az kiben semmi bizodalm nincsen. ¶ Vitetem pispekeknek | kötözve miképpen tolvaj. ¶ Ha kiket erősben szerettem, azoktól hamarábban megutáltattam, és megtagadtattam.

87 Feltételezve, hogy ez a fordítás is szövegközeli, a latin forrásszöveg ekképp hangozhatott: „Quidam in magna contritione deiectus stabat ante crucem incessanter orans, ut eum a dicta contritione liberaret, qui petitionis suae nec ullum usum cogitans se obtinere, magis ac magis coepit tristari. Cui diu stanti exivit de crucifixo oratio dicens quod sequitur."

Ibi clamor, derisio, Severitas minarum Et capitis velatio Et ictus maxillarum, Omnes impune feriunt, Et quidquid mihi faciunt, Videtur esse parum.	30 35	¶ Ott vagyon üvöltés, megmevetés, fenyegetésnek keménysége, és főnek belfedése | arcaknak verése. Mind háborgatának engemet és valamit énnekem tőnek, láttaték énnekem kisdednek.
Saturatus opprobriis Reducor ad Pilatum, Renovatus iniuriis Ruunt in accusatum, Hinc homicidam liberant Et me cruenter verberant Ad crucem iudicatum.	 40 	| Bosszúságokval elégéttetem | vitettetem | Pilátoshoz bosszúságokval megújjojtván: omolnak rám vádlani. ¶ És gyolkost elszabadojtják és engemet vérest vernek ¶ És keresztre ítélnek
Ibi nil valet veritas Sive ius allegando, Sed aemula clamositas Praevalet insultando, Nec praeses dat praesidia, Nec curam gerit curia De iusto liberando.	 45 	¶ Ott semmi igazság sem eleve vetésnek te[r]vénye. ¶ De ellenséges üvöltés | hatalmazák ingervén: sem fejdelm ad segedelmet: | sem gondol[…]
Quasi vile mancipium Dant in Herodis manus Mox reducor in medium Deludor ut insanus Tandem remissus Pontio Dirae mortis opprobrio Condemnor ut profanus.	50 55 	
Extra muros proicior Et ipse crucem fero Matre vidente spolior Vestimentis quae gero Tandem clavis confodior In cruce sed dum morior De vita non despero.	 60 	
10a. Tu ergo vermis Non turberis Si statim non consequeris Quicquid a patre queris.	 65a 	
10b.[88] Ergo miser non mireris Licet non obtinetur Tam cito quod a patre quaeris Nec putes quod negetur	 65b (9 syllabae!) 	

88 A 10b variáns csak az M kéziratban található.

Sed placite tu patieris	(9 syllabae!)	
Cum per adversa punieris	(9 syllabae!)	
Et gratia sequetur.	70b	
10c.[89] Tu ergo non turberis		
si statim non consequeris	65c	
quicquid a patre queris		
Ergo non murmur exeat		
Si non fit quod orasti,		
Nec orasse peniteat,		
Quamvis non impetrasti	70c	
Dum fraudat desiderium		
Ad maius beneficium		
Datorem obligasti.		

5–14 *om.* F; 7 passionem U; 8 non murmur CDGIMPRUVTZ, murmur non O, nec murmur AL; 11 oratis C; 12 dum fraudat ACDFGIOPRTUZ, dum tardat L, si fraudet M, dum et fraudat V; 13 ad manus V; 15 oculos IL; 18 duri V, dure (*om.* et) R; comprendi O; 19 Et CFILM; flagellari F; 20 et affici M, et confici CLO; et configi I; Et confio F, Confici (*om.* et) ADGPRTUVZ; 21 suspendi M; 21-22 *om.* ADGRTVZ (sed U non!); 25 velud M; 27 ab his L, ab illis ACDFGMORTUVZ; 29 Illis L; 30 et severitas L; iniuriarum P; 31 vellatio O; 33 in pugnis M, impugne A; impune seuiunt L; 34 Yhesu IL; 35 eis parum F; parum *om.* P; 36 Obscuratus C; 37 deducor CFILO, ducor DPRTUVZ, ducorque A, Pillatum FO; 38 Renovatus ADFGLORTUZ, Revocatus M, Renovatis CILV; 40 Hinc homicidam ACDFGIOPRTUZ, Tandem latronem M, Hic homicidam L, Hinc homicidium liberavit V; 41 cruentum L; 42 Ad crucem CFILMO, ad mortem ADGPRTUVZ; 43 Ipsi O; 44 Suum ius L; sine ius F; 45 Si DV, clamorositas F; 47 preses dat CFGILOPRTUZ, preces dant AM, preses ad presidia DV; 49 iustum A; 50 Tamquam M, Quasi vile et V; 52 perducor O, producor ACDGIPTUV, deducor F; perditor R; 53 illudor I; 54 reductus I; 55 mortis supplicio CFLOR, crucis supplicio I; Diro mortis supplicio ADGPTUVZ; 57 ultra muros proicior M, extra muros proicior IL, extra muros eicior ACDFGOPRTUVZ; 61 confodior ACDFGILOPRTUVZ, perfodior M; 62 Et cum in cruce morior ACDGPOUVT, et dum in cruce morior FI; et tum in cruce morior R; et in cruce morior Z; 63 de morte non despero IO, de vita *om.* P; 64–67 ACDGOPRTUVZ, *om.* IL; 65a non desperes non turberis *add.* R; 66a persequeris U; 67a *om.* V; 68b placide Dreves-Blume; 69b promereris Dreves-Blume

Sigla:

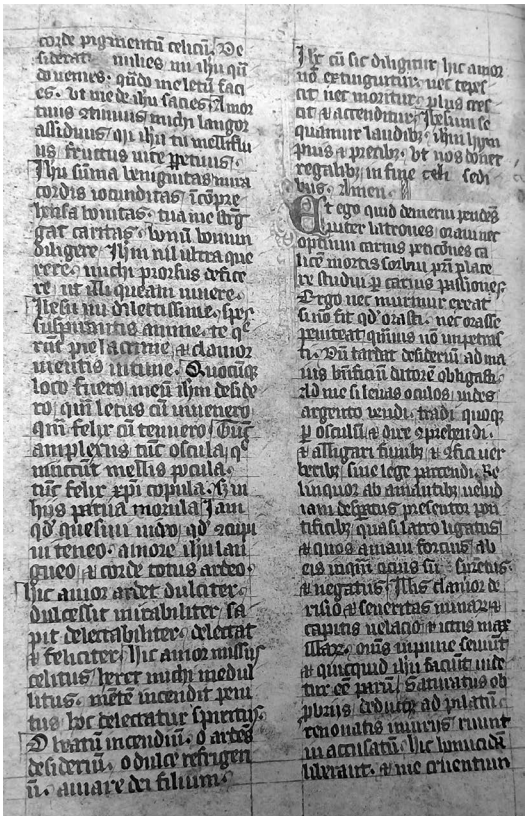
- C Montecassino, Archivio dell'Abbazia, cod. 119, p. 529 (16. ábra)
- F Florence, Biblioteca Laurenziana, Gaddi, plut. 89 sup. 90, 114v–115r (12–13. ábra)
- I Florence, Biblioteca Riccardiana, Riccardiano, cod. 441, f. 104va–105rb[90] (14–15. ábra)

89 A 10c variáns csak az F kéziratban található meg. A strófa a 2. és a 10a strófák kompilációja.

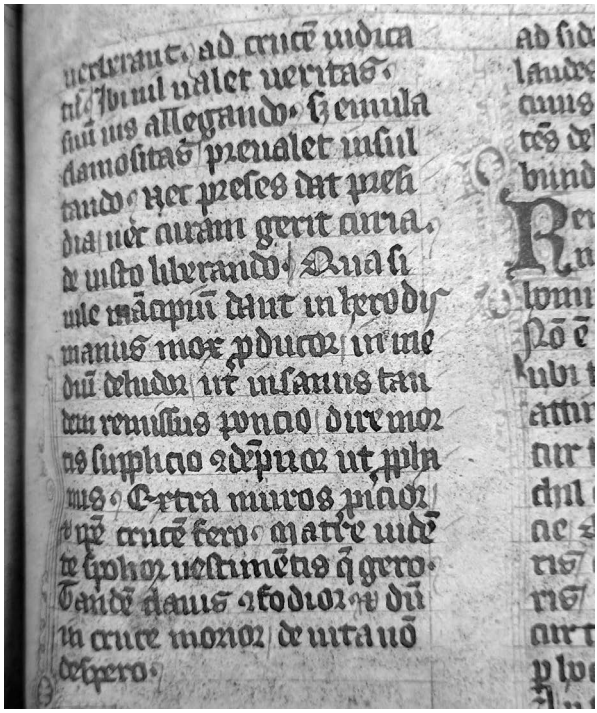
90 Az I kéziratban a szöveget az alábbi, számos más forrásból is ismert versek követik: „[Cur homo] miraris / [moriar ne tu] moriaris / Mortem morte domo / Ne moriaris homo / Mors tua pena mihi / Mors mea vita tibi." Lásd López, „Codicographia Franciscana…", 482.

L London, British Library, ms. Royal 7.A.VI, 108v–109r (6–7. ábra)
M Madrid, Palacio Real, ms. II 2097, 111v (11. ábra)
O Oxford, Bodleian, Can. Liturg. 25, f. 30v–33r (8–10. ábra)

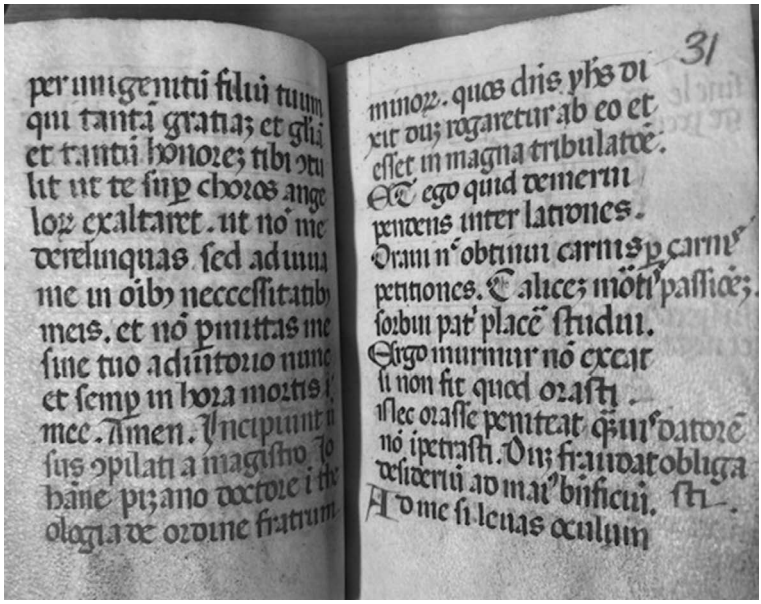
A *Liber de conformitate* figyelembe vett kéziratai:
A Angers, Médiathèque ms. 821, 125r–v
D Vatikán, Vat. Ross. 543, 151r–v
G Paris, BNF, Par. lat. 3599, 152v
P Cheb, ms. 151, 237v–238r (jelenleg a Cseh Nemzeti Könyvtárban, Prágában)
R Vatikán, Vat. Ross. 577, 99v–100r
U Vatikán, Vat. Urb. Lat. 397, 226v
T Utrecht, ms. 114 (6 A 2 fol), 110r
V Vatikán, Vat. Lat. 7600, 196v
Z editio princeps, ed. Franciscus Zeno Mediolanensis, vic. generalis in Cisalpinis (Milano: Gottardo da Ponte, 1510), 123r[91]

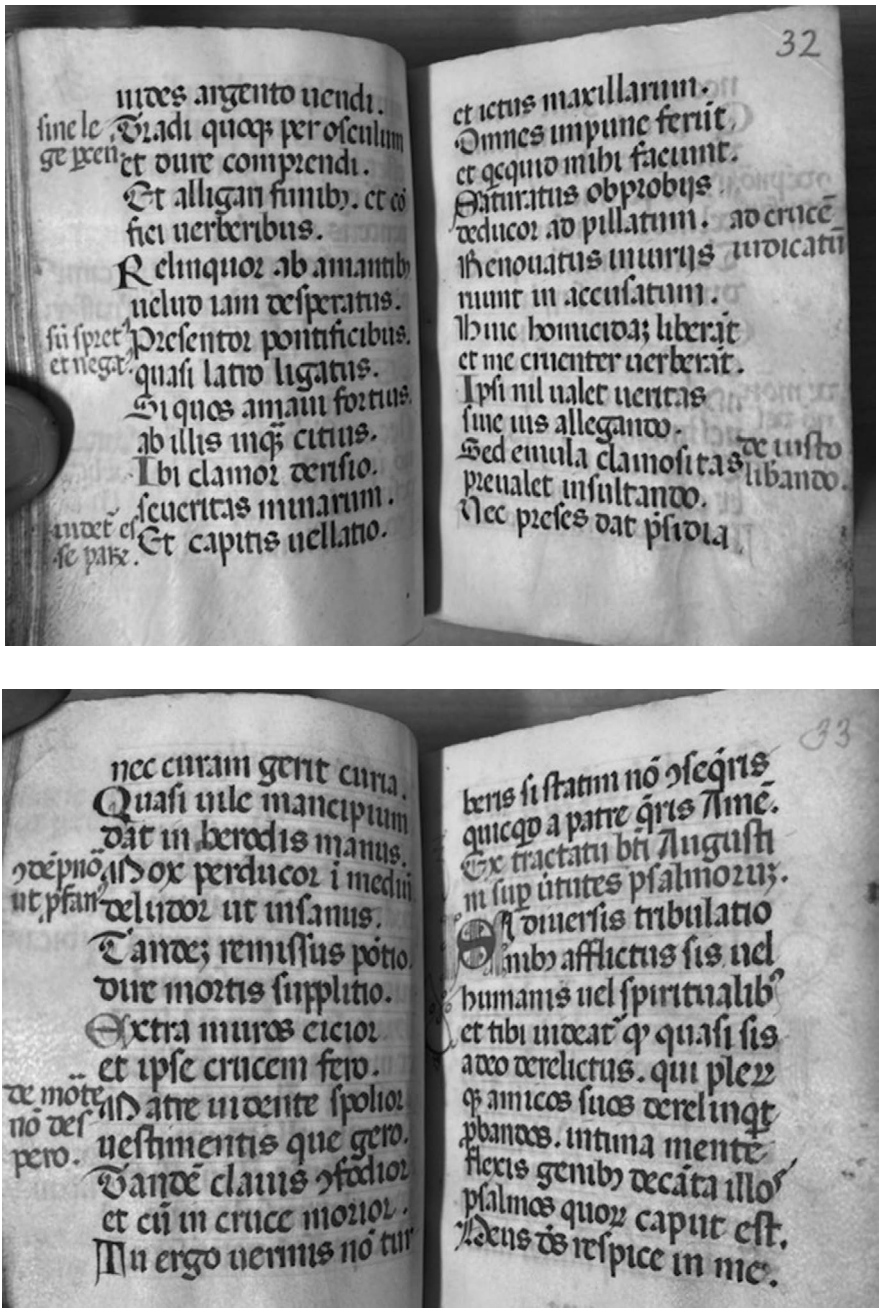

91 Az első kiadás kéziratos indexszel ellátott példánya Erdő Péter könyvtárából: Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, EP. II. 6., https://bibliotheca.hu/scan/EP.II.6/index.html, hozzáférés: 2026.07.31.

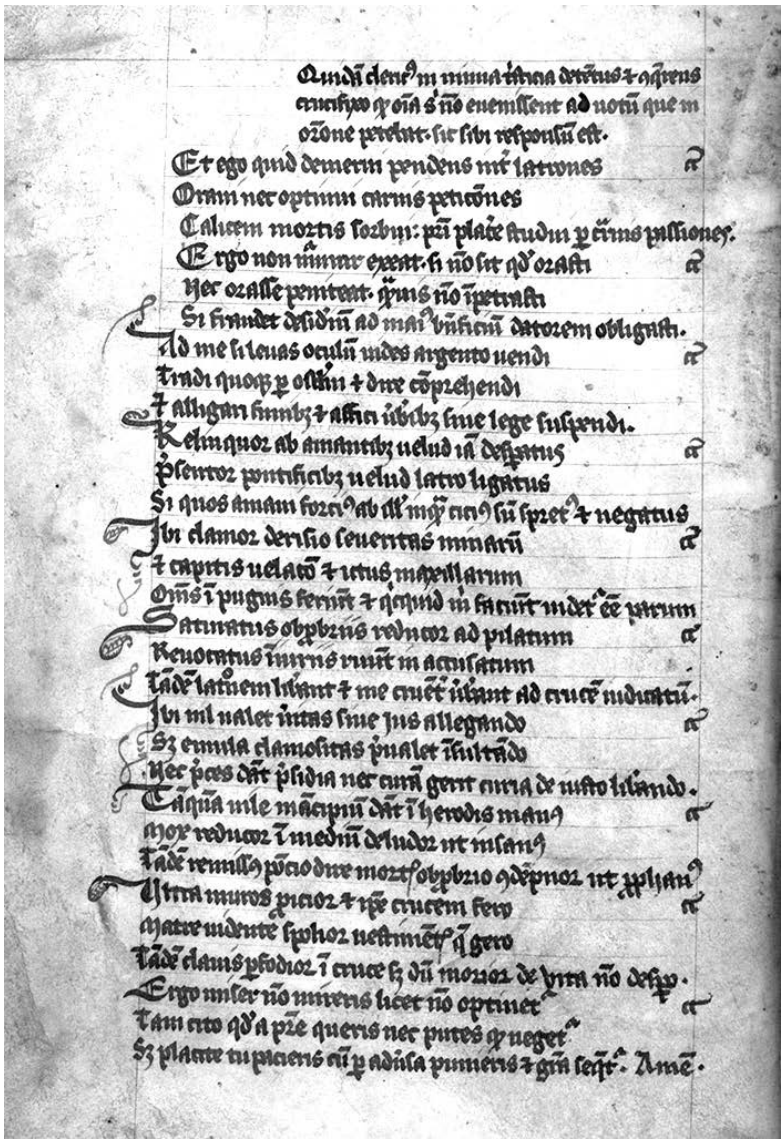

6–7. ábra. London, British Library, ms. 7.A.VI, 108v–109r

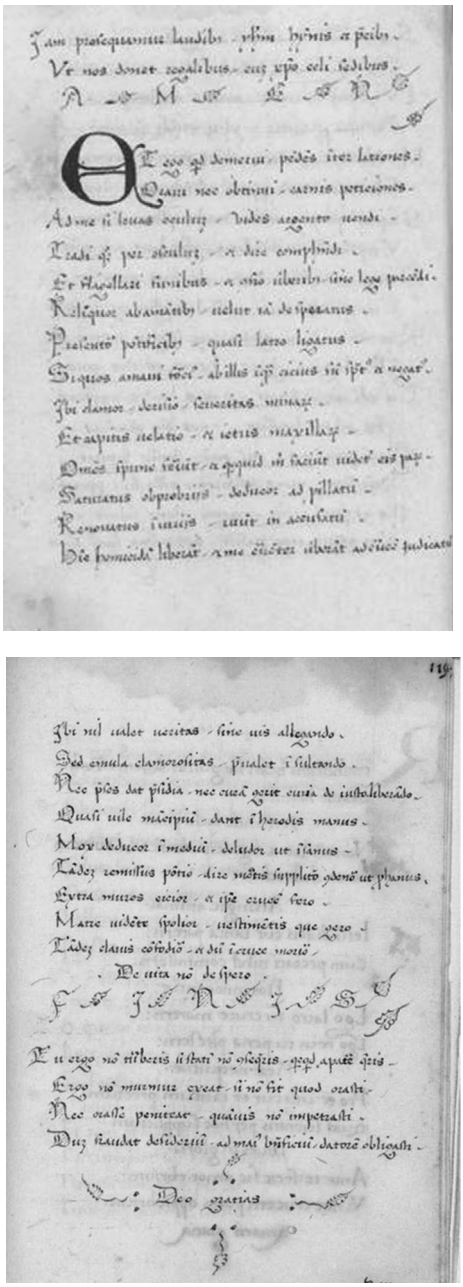

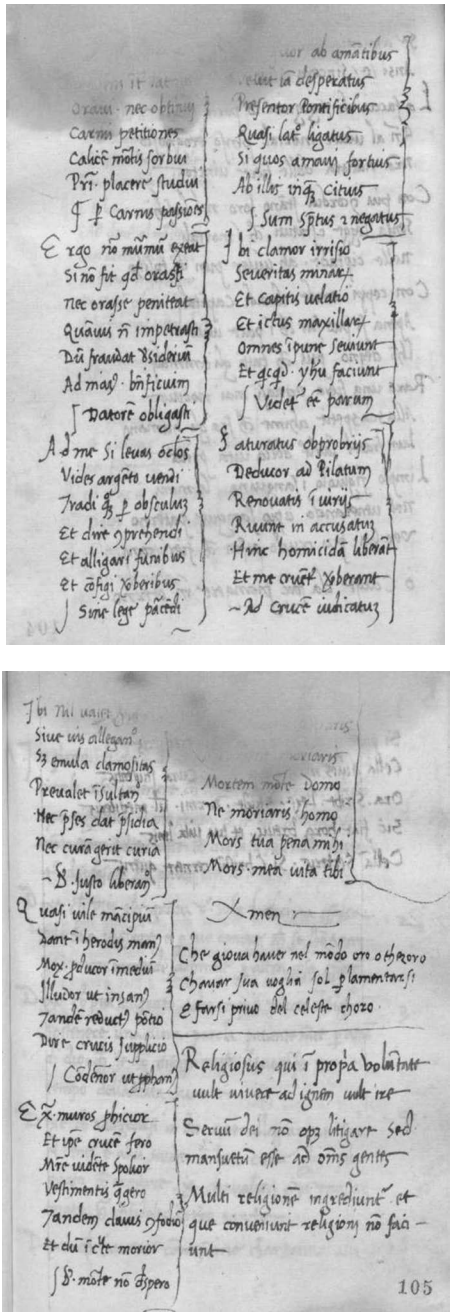
8–10. ábra. Oxford, Bodleian Can. Liturg. 25, 30v–33r

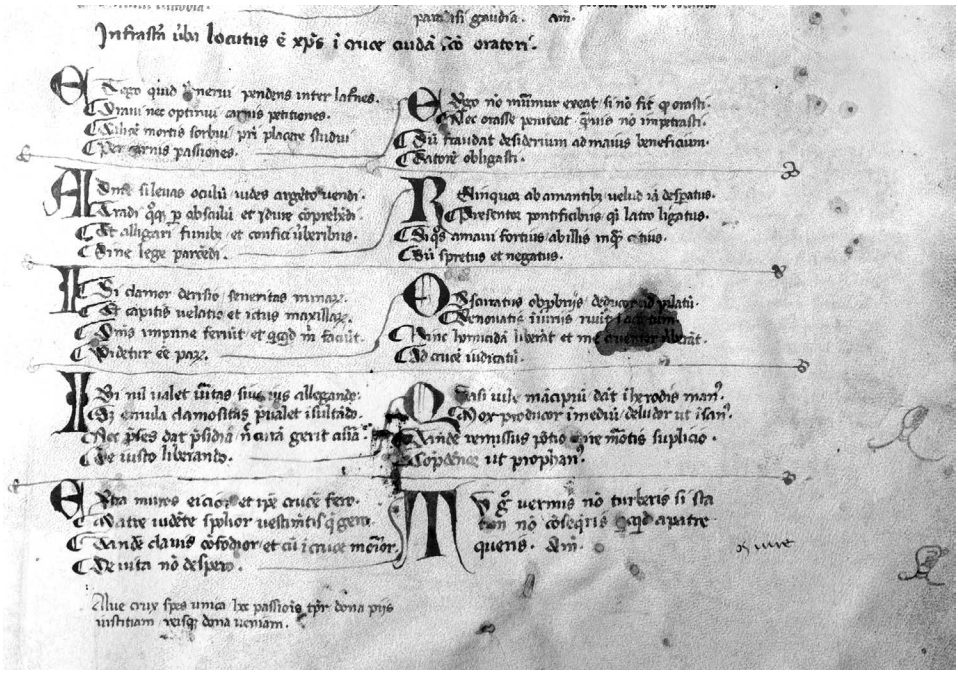
11. ábra. Madrid, Palacio Real, II 2097, 111v

12–13. ábra. Firenze, Biblioteca Nazionale Laurenziana, Gaddi, plut. 89 sup. 90, 114v–115r

14–15. ábra. Firenze, Biblioteca Riccardiana, cod. 441, 104v–105r

16. ábra. Cassino, Biblioteca Statale del Monumento Nazionale di Montecassino, cod. 119, p. 529